

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 13 grudnia 2013 r.

Poz. 4298

UCHWAŁA NR 309/XXXIV/2013 RADY MIEJSKIEJ W NAROLU

z dnia 28 listopada 2013 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Narol na lata 2013 - 2016.

Na podstawie art. 18 ust. pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2013 r., poz. 594 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 ze zm.) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad zabytkami dla Gminy Narol na lata 2013 - 2016, zaopiniowany pozytywnie przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta i Gminy Narol.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

**Przewodniczący
Rady Miejskiej w Narolu**

Krzysztof Szawara

Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr 309/XXXIV/2013
Rady Miejskiej w Narolu
z dnia 28 listopada 2013 r.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Narol na lata 2013-2016.

SPIS TREŚCI

- 1 WSTĘP
- 2 PODSTAWA PRAWNA
- 3 UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE (Z UWZGLĘDNIENIEM ZAPISÓW USTAWY O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI Z DNIA 23 LIPCA 2003 R.)
- 4 UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
- 5 UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
- 6 OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEN (ANALIZA SWOT)
- 7 ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE
- 8 INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NAROL
- 9 ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI
- 10 ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. WSTĘP

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U.

z 2003, Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Mówi o tym artykuł 87 ustawy. Głównym beneficjentem realizacji programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców.

Przyjęty przez Radę Miejską w formie uchwały, gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Będzie służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania są skierowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami, m.in. poprzez działania edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną.

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Z realizacji programu Burmistrz Miasta i Gminy Narol co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Miejskiej. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

2. PODSTAWA PRAWNA

Podstawę prawną sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowią:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. w przepisach art.5, art. 6 ust. 1 i art. 86, w których objęła zabytki ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce: „*Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5), (...) stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (art.6. ust. 1), oraz każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa (art. 86)*”.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity: Dz. U. 2001 r. Nr 142 poz. 1591). Zgodnie z art. 7 ust.1 pkt 9 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, zaspokajanie potrzeb wspólnoty należy do własnych zadań gminy. W szczególności zadania własne gminy obejmują zagadnienia związane z ochroną zabytków jak i opieką nad zabytkami.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 ze zmianami).

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami oraz wyznacza główne zadania państwa oraz obywateli (właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych). Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Wprowadza pojęcia ochrony i opieki.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Natomiast opieka nad zabytkami (art. 5) sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na

- zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości.

Opiece i ochronie podlegają, bez względu na stan zachowania (art. 6):

zabytki nieruchome – krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne, zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,

zabytki ruchome – dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych, numizmaty oraz pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, wytwory sztuki ludowej, rękodzieła oraz inne

obiekty etnograficzne, przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,

zabytki archeologiczne –pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Ochronie ustawodawczej mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wskazuje formy ochrony zabytków (art. 7), do których należą:

- wpis do rejestru zabytków (prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek na podstawie decyzji wydanej przez WKZ z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy);
- uznanie za Pomnik Historii (przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego);
- utworzenie parku kulturowego (przez Radę Miejską na podstawie uchwały);
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. wprowadziła obowiązek sporządzenia przez samorządy programów opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 tej Ustawy zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. Program ten, po uzyskaniu opinii wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, przyjmowany jest odpowiednio przez Sejmik Województwa, Radę Powiatu i Radę Gminy art.87.3. Na poziomie powiatu, województwa i gminy program taki sporządza się na okres 4 lat art.87.1., z czego po okresie 2 lat zarząd województwa, powiatu i wójt sporządzają sprawozdanie, które odpowiednio przedstawia się Sejmikowi Województwa, Radzie Powiatu lub Radzie Gminy art. 87.5, a następnie przekazywane jest Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami art. 87.6.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele gminnych programów opieki nad zabytkami, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieki nad zabytkami;

Program opieki nad zabytkami jest dokumentem uzupełniającym w systemie planowania. Wyznacza cele i określa instrumentarium służące do ich osiągnięcia.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2001 r. Nr 62 poz. 627 z późn. zm.)

W Ustawie zapisano, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania polityk, strategii, planów lub programów powinna „określać, analizować i oceniać przewidywane znaczące oddziaływania, (...) na środowisko, a w szczególności na (...) zabytki, jak również w przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, Ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia: (...) „cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności obszaru o szczególnych właściwościach naturalnych lub posiadających znaczenie dla dziedzictwa kulturowego wrażliwe na oddziaływanie, istniejące przekroczenia standardów jakości środowiska lub intensywne wykorzystywanie terenu. Niezwykle ważne są przepisy dotyczące planowanych przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko i wymagających sporządzenia „raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko”. Dla ochrony dziedzictwa kulturowego przepis ten jest istotny w kontekście budowy wież telefonii komórkowej oraz stosunkowo nowej inicjatywy, jaką jest budowa farm wiatrowych i ich oddziaływanie na krajobraz kulturowy, a więc przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2003 r. nr 80 poz. 717 z późn. zm.)

Ustawa precyzuje co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W interesującym nas obszarze w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględniania się „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (art. 1). W studium uwzględniać należy uwarunkowania wynikające ze: (...) „stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (art. 10). Studium oraz plany zagospodarowania przestrzennego winny określać (...) „obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”. Istotne jest nałożenie na wójtów i burmistrzów obowiązków zarówno zawiadomienia m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studiów, planów zagospodarowania przestrzennego i występowania o opinie i wnioski, jak również uzgadniania.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 1994 r. nr 89 poz. 414.)

Ustawa traktuje zabytki w sposób szczególny, podkreślając, iż obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając: „ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską”. Wymienione są rodzaje czynności w procesie budowlanym, również w kontekście obiektów wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze wpisanym do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, a także ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Budynki podlegające takiej ochronie prawnej nie wymagają świadectwa charakterystyki energetycznej. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymagane jest uzyskanie pozwolenia na remont tych obiektów lub ich rozbiórkę (ale w tym wypadku dopiero po skreśleniu obiektu z rejestru zabytków przez Generalnego Konserwatora Zabytków). Podobnie jest w przypadku chęci zainstalowania na takim obiekcie tablic i urządzeń reklamowych. Ustawa nakazuje wprost wymóg uzyskania pozwolenia WKZ przed wydaniem pozwolenia na budowę

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. Nr 115 poz. 741)

Jednym z wymienionych celów publicznych jest „opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”. Kolejne zapisy precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Są to sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa (tu wyjątkiem są nieruchomości będące we władaniu Agencji Nieruchomości Rolnych) lub jednostki samorządu terytorialnego oraz wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek, udział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Ponadto dopuszczono możliwość nałożenia na nabywcę nieruchomości gruntowej, oddawanej w użytkowanie wieczyste, obowiązku (zapisanego w umowie)

odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych. Taki sam obowiązek można nałożyć w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu. Ważne dla właściciela zabytku i zarządcy nieruchomości będącej w trwałym zarządzie są zapisy mówiące o obniżce o 50% ceny nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, chociaż dopuszczono tu także możliwość podwyższenia lub obniżenia tej bonifikaty oraz o obniżce o 50% opłat z tytułu trwałego zarządu, która to bonifikata również może być podwyższona lub obniżona. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży „nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.”

Ustawa o z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody Dz. U. nr 92 poz. 880)

Ustawa określenie „tereny zieleni” definiuje jako „tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowymi przemysłowym”. Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydaje WKZ; dotyczy to również drzew owocowych. Ustawodawca posłużył się również pojęciem „wartości historycznych”, „kulturowych”, które są jednym z czynników ważnych przy tworzeniu parków krajobrazowych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, ustanawianiu pomników przyrody i innych czynnościach.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 1991 r. Nr 114, poz. 493 z późn. zm.)

W Ustawie zapisano że „prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym”, natomiast państwo, jako mecenas, wspiera tę działalność, a minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspomóc finansowo realizację planowanych na dany rok zadań.

Sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury, szczególnie tych wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami (których celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami). Zatem szeroko pojęta opieka nad zabytkami niekoniecznie musi oznaczać bezpośrednie czynności przy zabytku, ale również gromadzenie wiedzy o zabytkach, jej udostępnianie poprzez np. organizację

wystaw, edukację społeczeństwa dotyczącą ochrony zabytków, uświadomienie istnienia odziedziczonych po dawnych mieszkańcach dóbr kultury, uwrażliwienie na wyjątkowy charakter tego dziedzictwa.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE (Z UWZGLĘDNIENIEM ZAPISÓW USTAWY O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI Z DNIA 23 LIPCA 2003 R.)

3.1 Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

W myśl art. 87 tej ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
  - 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
  - 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
- 8) Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- 9) Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
- 10) Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3.2 Definicje

Z uwagi na konieczność precyzyjnego odnoszenia się w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami do zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), przyjęto za ustawą następujące definicje:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

3.3 Sposoby opieki nad zabytkami w świetle przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Według zapisów art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl art. 6 ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
  - a) krajobrazami kulturowymi,
  - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - c) dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
  - d) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - e) cmentarzami,
  - f) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - g) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
  - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
  - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r.
  - e) Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),
  - f) instrumentami muzycznymi,
  - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
  - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - b) cmentarzyskami,
  - c) kurhanami,
  - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art.6. ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W ustawie znajdują się zapisy precyzujące formy ochrony zabytków. Art. 7 ustawy stanowi, iż formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.4 Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy

Obowiązki jednostek samorządowych określają zarówno przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), jak również ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 1990 r., Nr 16 poz. 95 1568 z późn. zm.).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art.22, pkt.4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art.87 regulującym sporządzenie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art.18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania.

Ponadto w nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., do art. 19 dodano ust.1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach

o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchomości, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

W artykułach 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki samorządu dla zabytków objętych ochroną, które są własnością gminy lub są w jej posiadaniu. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Na podstawie art. 96 istnieje także możliwość, iż wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa.

W ustawie o samorządzie gminnym, w rozdziale 2, określone są zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Art. 6. Ust. 1. mówi, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. Ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Narol jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach:

Tezy do Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

W Tezach do Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajduje się szereg zapisów mających istotny wpływ na niniejszy dokument. Należą do nich zapisy określające cele Programu i zasady ochrony konserwatorskiej.

We wstępie do Tez określono główne cele programu, którymi jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. Celem jest także stworzenie wykładni porządkującej sferę ochrony poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

- 1) Zasady *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić);
- 2) Zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- 3) Zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- 4) Zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- 5) Zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
- 6) Zasady odwracalności metod i materiałów,
- 7) Zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów - restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych – codziennych konserwatorów zabytkowych świątyń.

W rozdziale 2 „Uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami”, zagadnienia zostały opisane w sposób określający po pierwsze cel, a następnie kierunki działania. Dotyczy to w szczególności stanu zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych, stanu zabytków techniki, pomników historii, obiektów z Listy Dziedzictwa Światowego UNESCO (dla tych tematów wspólnym celem jest utworzenie krajowej ewidencji w systemie cyfrowym oraz monitoring stanu i sposobów wykorzystania), stanu służb konserwatorskich, stanu opieki nad zabytkami i wreszcie stanu uregulowań prawnych.

W rozdziale 3 „Działania o charakterze systemowym”, mówi się o powiązaniu ochrony zabytków z polityką ekologiczną, dotyczącą ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa oraz o wypracowaniu strategii ochrony dziedzictwa i wprowadzeniu jej do polityk sektorowych.

W rozdziale 4 „System finansowania” omówione są aspekty stworzenia sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.

W kolejnym, rozdziale 5 „Dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania” omówione jest:

- dokumentowanie poprzez tworzenie systemu i stale aktualizowanych, elektronicznych baz informacji o zasobach oraz stanie zabytków w Polsce i ich dokumentacji;
- wypracowanie spójnego systemu dokumentowania badań, stanu zachowania oraz określania i certyfikacji wartości zabytkowych, wspólnego dla wszystkich typów zabytków;
- monitorowanie - poprzez gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania, postępach i wynikach prac konserwatorskich i restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowości zarządzania i bezpieczeństwie użytkowania obiektów zabytkowych oraz o innych ormach ochrony dziedzictwa oraz ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych.

W rozdziale 6 „Kształcenie i edukacja”, porusza się fundamentalne zagadnienie stałej pracy nad wzrostem świadomości, dotyczącym wartości dziedzictwa kulturowego i jego ochrony w życiu i prawidłowym funkcjonowaniu społeczeństwa.

W rozdziale 7 „Współpraca międzynarodowa” opisane są zagadnienia mające na celu wzmocnienie obecności Polski w światowym i europejskim środowisku działającym na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i promocja polskich osiągnięć w tej dziedzinie.

Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004–2013

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Narol jest zbieżny z głównymi zadaniami Programu Operacyjnego nr 9 „Dziedzictwo kulturowe”, do których należy:

intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych,

poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa archeologicznego),

kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne, zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji,

zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego.

Główne założenia Strategii dokumentu, wytyczające kierunki przy tworzeniu Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, poprzez adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów poprzez wykorzystanie przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związane z ochroną i zachowaniem zabytków.

Beneficjentami Programu mogą być m.in. samorządowe instytucje kultury i jednostki samorządu terytorialnego. Zadania Programu będą realizowane poprzez:

Priorytet 1. Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych, realizowany bez udziału środków europejskich, dotyczący bezpośrednio:

rewitalizacji historycznych obszarów miejskich;

ochrony i zachowania krajobrazu kulturowego wsi;

rewitalizacji, rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, modernizacji i adaptacji na cele inne niż kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, w tym zespołów fortyfikacyjnych oraz budowli obronnych, parków i ogrodów;

rewaloryzacji i konserwacji zabytków budownictwa drewnianego;

rewaloryzacji zabytkowych cmentarzy oraz renowacji, ochronie i zachowaniu miejsc pamięci i martyrologii w kraju i za granicą;

prowadzenia badań archeologicznych i zabezpieczenia zabytków archeologicznych;

konserwacji zabytków ruchomych (niewchodzących w skład zasobów muzealnych), w tym w szczególności wystroju i historycznego wyposażenia kościołów w kraju i za granicą;

dokumentowania zabytków (w tym badania naukowe i inwentaryzacja) w kraju i za granicą;

zabezpieczenia przed skutkami klęsk żywiołowych, zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem za granicę zabytków ruchomych i nieruchomych;

ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

Priorytet 2. Rozwój i konserwacja kolekcji muzealnych, realizowany bez udziału środków europejskich, dotyczący bezpośrednio:

zakupów dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych;

zakupów starodruków i archiwaliów;

konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych w kraju i za granicą;

wspierania muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych;

dofinansowania wykonania kopii starodruków i inkunabułów.

Narodowy program kultury Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004–2013 i Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Kultury i Zachowanie Dziedzictwa Kulturowego

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” wynika z Narodowego Planu Rozwoju, uchwalonego Ustawą z dnia 20 kwietnia 2004 r. o Narodowym Planie Rozwoju (Dz. U. z 2004 r., nr 116, poz. 1206). Służy on do wdrażania Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w sferze dotyczącej opieki nad zabytkami. Jako uzupełnienie tych dokumentów, funkcjonuje również Sektorowy Program Operacyjny „Rozwój kultury i zachowanie dziedzictwa kulturowego” przyjęty przez rząd we wrześniu 2005 roku.

Za cel strategiczny programu operacyjnego przyjęto tworzenie warunków dla wzrostu konkurencyjności i znaczenia kultury, jako czynnika rozwoju społeczno - ekonomicznego. Cel ten będzie realizowany między innymi poprzez realizację priorytetów w zakresie ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym, budowę i rozbudowę infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym, rozwój infrastruktury kultury i ochrona dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym.

Beneficjentami Programu mogą być między innymi jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia, organizacje pozarządowe działające na zasadzie non-profit, kościoły i związki wyznaniowe oraz archiwa.

4.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Narol wykazuje zgodność zarówno z programami o charakterze wojewódzkim jak i powiatowym, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2010-2013 (Uchwała Nr XLIV/845/10 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 29 marca 2010 r.)

Założenia programowe wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami zostały opracowane w oparciu o kierunki polityki regionalnej przyjęte w dokumentach programowych je regulujących, a przede wszystkim "Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020", "Planu zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego" oraz "Strategii rozwoju turystyki województwa podkarpackiego na lata 2007-2013". Podzielono je na trzy główne priorytety, a każdemu z nich przypisano poszczególne kierunki działań oraz zadania.

Priorytet I. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

Priorytet ten za cel stawia zachowanie dbałości o krajobraz kulturowy regionu, zachowanie jego charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych oraz dążenia do rewaloryzacji przekształconych cennych elementów dziedzictwa, a także włączenie dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia samorządów lokalnych.

Kierunek działań 1. Tworzenie parków kulturowych jako forma ochrony krajobrazu kulturowego.

1. Stworzenie koncepcji sieci parków kulturowych, jako materiału inicjującego dyskusję nad ich utworzeniem przez lokalne samorzady.
2. Parki kulturowe proponowane do powołania na terenie województwa podkarpackiego.
3. Wspieranie kompleksowej rewaloryzacji zespołów urbanistycznych i ruralistycznych w obrębie proponowanych parków kulturowych.

Kierunek działań 2. Ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego.

1. Aktualizacja planu zagospodarowania przestrzennego województwa z uwzględnieniem Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami.
2. Uwzględnienie zadań wynikających z Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w procedurach zmian studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Zadanie to winno być potraktowane jako priorytetowe ze względu na zachowanie układów przestrzennych o szczególnych walorach kompozycyjnych i o znacznym nasyceniu zabytkową zabudową. Plany zagospodarowania przestrzennego zespołów staromiejskich winny uwzględniać wytyczne konserwatorskie. Plany te poprzedzone studiami uwarunkowań i kierunków zagospodarowania, studiami specjalistycznymi jak studia wartości kulturowych, studia historyczno-urbanistyczne, krajobrazowe stanowią skuteczne prawo dla ochrony, rewaloryzacji oraz prawidłowego rozwoju zespołów zabytkowych;

3. Opracowywanie przez Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie opinii do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz uzgodnień miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających propozycje zawarte w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami.

4. Opracowywanie studiów historyczno-urbanistycznych i konserwatorskich dla miast i miasteczek oraz programów rewaloryzacji i rewitalizacji układów urbanistycznych i zespołów staromiejskich z zachowaniem wymogów konserwatorskich, dobozem właściwych funkcji, zapobieganiem zagrożeniom (np. nowe, niezgodne z miejscową tradycją, agresywne inwestycje; rozwój nowych układów komunikacyjnych burzących historyczne rozwiązania, degradacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych).

5. Uwzględnianie – w studiach uwarunkowań i planach zagospodarowania przestrzennego – problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz propagowanie nawiązywania w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów.

6. Ochrona krajobrazu kulturowego na terenach objętych nowymi, wielkopowierzchniowymi inwestycjami (zwłaszcza komunikacyjnymi – autostrady, drogi szybkiego ruchu, obwodnice miast, modernizacje dróg krajowych i wojewódzkich) – dbałość o wykonywanie stosownych opracowań studialnych nt. wartości kulturowych, badań archeologicznych itp., przyjmowanie rozwiązań eliminujących bądź minimalizujących negatywny wpływ inwestycji na środowisko kulturowe.

Kierunek działań 3. Integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody.

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju województwa.

2. Uwzględnianie – w planach zagospodarowania przestrzennego – ochrony środowiska naturalnego powiązanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi oraz zespołami architektonicznymi.

3. Opracowanie wniosków do planów ochrony Parków Krajobrazowych, obszarów Chronionego Krajobrazu w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego i zabytków.

Kierunek działań 4. Rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych.

1. Wspieranie działań samorządów lokalnych dotyczących opracowania i realizacji planów rewaloryzacji i rewitalizacji centrów historycznych miast oraz dzielnic staromiejskich z zachowaniem wymogów konserwatorskich przy zapewnieniu im właściwych funkcji oraz zapobieganiu zagrożeniom wynikającym z oddziaływania układów komunikacyjnych. Programy rewaloryzacji powinny być opracowywane w oparciu o dokładne rozpoznanie historycznego rozwoju przestrzennego ze szczególnym uwzględnieniem następujących wytycznych:

zachowanie i uczytelnienie historycznych układów miast – rynku z historycznie ukształtowaną siecią uliczną;

ochrona konserwatorska zabudowy zabytkowej oraz zabudowy o cechach regionalnych; wykonywanie prac konserwatorskich zgodnie z zasadą minimalnej niezbędnej ingerencji,

zachowanie ukształtowania terenu;

zachowanie kompozycyjnych wartości zespołu wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych;

rekompozycja wewnątrz urbanistycznych zdegradowanych przez: nową zabudowę niedostosowaną do zabytkowego otoczenia, zaniedbania w utrzymaniu i konserwacji obiektów zabytkowych oraz nieodpowiednie zagospodarowanie terenu;

ochrona ekspozycji charakterystycznych układów kompozycyjnych wewnątrz urbanistycznych oraz sylwety miasta poprzez zachowanie kierunków, ciągów i punktów widokowych;

sanacja i modernizacja sieci uzbrojenia – likwidacja sieci napowietrznych;

uporządkowanie działek na zapleczu zabudowy;

wprowadzanie nowych elementów do istniejącej historycznej zabudowy winno być dokonywane z zachowaniem układów przestrzennych i parcelacyjnych oraz skali i charakteru istniejącej zabudowy;

ustalenie zasad kształtowania nowej, uzupełniającej zabudowy, dotyczących: bryły, formy, kształtu i pokrycia dachów, materiałów i wystroju architektonicznego;

uporządkowanie i skodyfikowanie zasad umieszczania reklam;

rewaloryzacja pierzei rynkowych zgodnie z wytycznymi odnoszącymi się przede wszystkim do gabarytów pierzei, uzupełnienia pierzei, kształtowania bryły i elewacji budynków (kompozycji, podziałów, wystroju, stolarki), formy i pokrycia dachów);

uporządkowanie ruchu kołowego uwzględniającego ograniczanie występującej uciążliwości komunikacji; ruch pojazdów w obrębie dzielnic staromiejskich powinien być ściśle regulowany, ilość parkingów minimalizowana.

2. Wykonywanie przez samorządy lokalne realizacji zagospodarowania płyt rynkowych w historycznych miastach i zespołach małomiasteczkowych, uwzględniających: uczytelnienie kompozycji, historyczne elementy rozplanowania, przebadanie ewentualnych stanowisk archeologicznych i wyeksponowanie odnalezionych tym sposobem ciekawszych historycznych struktur, funkcję, małą architekturę, nawierzchnię placu, oświetlenie, korektę zieleni, itp.

3. Systematyczne, konsekwentne wdrażanie zapisów wojewódzkiego planu zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do dziedzictwa kulturowego.

4. Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego w oparciu o opracowane wcześniej studia historyczno-urbanistyczne.

5. Promowanie i wspieranie pozytywnych przykładów rewaloryzacji zabytkowych przestrzeni miejskich, na wzór dokonanych realizacji, np. w Rzeszowie, Jaśle, Sanoku, Pruchniku, Frysztaku.

6. Uwzględnienie przez samorządy gminne ochrony wartości zabytkowego krajobrazu kulturowego miast historycznych. Ochrona panoram zabytkowych miast m.in. poprzez rozsądną kreację przestrzeni wokół zabytkowego ośrodka;

7. Wdrożenie przez samorządy lokalne systemu wieloletniego finansowania zadań – w przypadku ochrony miast historycznych występuje konieczność ochrony i rewaloryzacji w różnych zakresach: potrzeba rewaloryzacji całej zabytkowej przestrzeni i jej krajobrazu kulturowego, układu kompozycyjnego i komunikacyjnego, jak również elementów przestrzeni w postaci zabudowy czy też terenów zieleni komponowanej (parki, ogrody, cmentarze, aleje). Ochrona i rewaloryzacja we wszystkich tych wymiarach wymusza działania długofalowe.

8. Historyczne układy urbanistyczne przewidziane do ochrony i rewaloryzacji: Babice, Bara-nów Sandomierski, Bircza, Brzostek, Brzozów, Cieszanów, Czudec, Dębowiec, Dukla, Dy-nów, Głogów Małopolski, Iwonicz Zdrój, Jaćmierz, Narol, Jasło, Jaśliska, Kalwaria Paławska, Kańczuga, Krosno, Krzeszów, Krzywca, Lesko, Leżajsk, Lubaczów, Łańcut, Mie-lec, Mrzygłód, Narol, Nowy Żmigród, Oleszyce, Osiek Jasielski, Pilzno, Pruchnik, Przecław, Przemyśl, Przeworsk, Radymno, Rozwadów, Rudnik, Rybotycze, Rymanów, Rymanów Zdrój, Rzeszów, Sanok, Sędziszów Małopolski, Sieniawa, Sokołów Małopolski, Stalowa Wola, Strzyżów, Tarnobrzeg, Tyczyn, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Zaklików, Żoźnia, z których pierwszorzędne znaczenie posiadają: Narol, Krosno, Przemyśl i Pruchnik.

9. Wspieranie działań dotyczących rewitalizacji obszarów przemysłowych z możliwością ich adaptacji do nowych funkcji.

10. Popularyzacja wartości zespołów staromiejskich oraz potrzeb i zasad ich rewaloryzacji nastawiona przede wszystkim na szeroko rozumianą społeczność lokalną (inwestorów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz pozostałych mieszkańców, zwłaszcza zamieszkałych w obrębie tych zespołów); prezentowanie przez władze samorządowe perspektywicznego pozytywnego obrazu rozwoju szans i korzyści, jakie może przynosić należyta dbałość o szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe (pozyskiwanie dodatkowych funduszy, rozwój turystyki, nowe miejsca pracy).

Kierunek działań 5. Ochrona układów ruralistycznych.

1. Dążenie do zapewnienia ochrony prawnej najcenniejszym układom przestrzennym wsi po-przez wpis do rejestru zabytków i uwzględnienie ich w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego;

2. Zapobieganie dalszemu rozpraszaniu osadnictwa, ochrona historycznie ukształtowanych układów ruralistycznych, poprawa ładu przestrzennego wsi:

ochrona historycznie ukształtowanego układu dróg na wsi, relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy;

wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi i małych miast oraz historycznych siedlisk w zgodzie z kompozycją danego układu i gabarytami tworzącej go zabudowy;

wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę mieszkaniową na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk;

wspieranie uzbrajania terenów ze środków publicznych jedynie dla obszarów o określonej intensywności zagospodarowania;

przeciwdziałanie rozdrabnianiu historycznych podziałów własnościowych;

zachowywanie panoram oraz przedpoli widokowych.

3. Przestrzeganie zasad dotyczących dostosowania nowej zabudowy i infrastruktury do warunków krajobrazowych i tradycji miejscowego budownictwa:

nawiązywanie w nowoprojektowanej architekturze do lokalnych wzorów i materiałów (regionalizm) i konsekwentnego egzekwowania prawa w tym zakresie;

opracowanie systemu projektowania oraz realizacji budownictwa współczesnego (katalogi form regionalnych) dostosowanych do terenu i miejscowej tradycji budowlanej; projekty winny nawiązywać bryłą, układem funkcjonalnym, formą da-chów i zastosowanym detalem architektonicznym do lokalnych cech budownictwa;

wprowadzenie fachowego nadzoru i doradztwa (na etapie projektowania) przy nowo wznoszonych kościołach, kaplicach i plebaniach, zwłaszcza na terenie małych miast i wsi, których skala i charakter często w sposób wyjątkowo rażący jest nie-dostosowana do miejscowego krajobrazu i tradycji kulturowej. Nie należy wznosić nowych kościołów w bezpośrednim sąsiedztwie kościołów zabytkowych.

Priorytet II. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

Zadania wskazane w ramach tego priorytetu mają przyczynić się przede wszystkim do ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Kierunek działań 1. Ochrona obiektów zabytkowych o szczególnej wartości, wpisanych oraz predysponowanych do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNE-SCO oraz Listę Pomników Historii.

1. Wspieranie działań na rzecz poszerzenia Listy Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO o szczególnie wartościowe obiekty z terenu województwa podkarpackiego:

grupa cerkwi (w ramach wpisu transgranicznego, polsko-ukraińskiego)

Twierdza Przemyśl

kopalnia ropy naftowej w Bóbrce.

2. Obejmowanie szczególną dbałością i finansowym wsparciem zespołów wpisanych na Listę Pomników Historii (zespół kościelno-klasztorny w Leżajsku i zespół zamkowo-parkowy w Łańcucie).

3. Rozszerzenie listy Pomników Historii o kolejne obiekty z terenu województwa: wytypowanie – w oparciu o kryteria brane pod uwagę przy wyborze – obiektów i zespołów obiektów predysponowanych do uznania za Pomniki Historii. Wspieranie działań właścicieli i użytkowników tych obiektów zmierzających do składania wniosków o uznanie za Pomnik Historii oraz do ich konserwacji i należytego utrzymania).

4. Obiekty i zespoły obiektów proponowane do uznania za Pomniki Historii – przykładowe propozycje:

Obiekty, których wpisanie pomocne będzie przy procedurze wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO):

grupa cerkwi (w ramach wpisu transgranicznego, polsko-ukraińskiego, m.in. cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku, Turzańsku)

Twierdza Przemyśl

kopalnia ropy naftowej w Bóbrce

Inne obiekty:

Baranów Sandomierski – zespół pałacowo-parkowy

Dukla – kościół parafialny

Trzcinica - kościół drewniany

Iwonicz Zdrój – zespół zdrojowy

Narol – zespół staromiejski

Kalwaria Pałacowska – zespół kościelno-klasztorny oo. franciszkanów z zespołem kaplic kalwaryjskich

Krasiczyn – zespół zamkowo-parkowy

Krosno – zespół staromiejski

Posada Rybotycka – cerkiew

Przemyśl – zespół staromiejski

Stalowa Wola – układ urbanistyczny z zabudową z okresu COP

Ulucz – cerkiew

Powyższa lista ustala priorytety, lecz nie ma charakteru zamkniętego.

5. Skuteczna popularyzacja i promocja ww. obiektów zabytkowych i ich wykorzystanie jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie.

Kierunek działań 2. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

1. Działania dotyczące opieki nad obiektami zabytkowymi, których właścicielem lub posiadaczem jest województwo podkarpackie:

1.1. Prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność wojewódzkich władz samorządowych zgodnie z wytycznymi lub zaleceniami konserwatorskimi.

1.2. Wykonywanie prac konserwatorskich, restauratorskich i remontowych w pierwszej kolejności przy obiektach znajdujących się w złym stanie lub wymagających prac konserwatorskich, a prezentujących znaczne wartości zabytkowe lub historyczne i walory architektoniczne.

2. Wsparcie starań Starostwa Powiatowego w Lubaczowie w znalezieniu użytkowników dla opuszczonych, pozostających w złym stanie murowanych i drewnianych cerkwi z możliwością ich adaptacji do nowych funkcji (np. na cele kulturalne, wystawiennicze, edukacyjne).

3. Wspieranie działań mających na celu zachowanie nieużytkowanych, niszczonej synagog, plebani oraz obiektów pozostających w formie trwałych ruin, posiadających cenne wartości historyczne i architektoniczne.

4. Udzielanie pomocy finansowej z Budżetu Województwa Podkarpackiego z przeznaczeniem na dofinansowanie prac w zakresie ochrony, konserwacji i zabezpieczenia zabytków zgodnie z uchwalonymi zasadami.

Kierunek działań 3. Program ochrony zabytkowych zespołów dworsko-parkowych.

1. Dążenie do zachowania układów kompozycyjnych zespołów dworskich (rezydencja, za-budowa gospodarcza, park);

2. Dążenie do rewaloryzacji założeń parkowych znajdujących się we władaniu gmin;

3. Przeciwdziałanie rozdrobnieniu stanu własnościowego zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych;

4. Zintensyfikowanie działań i współpracy różnych podmiotów w zakresie zabezpieczenia, wykonywania prac remontowo-konserwatorskich i zagospodarowania nieużytkowanych (lub użytkowanych niewłaściwie) dworów;

5. Zwrócenie uwagi na występujący na dużą skalę problem nieużytkowanych (lub użytkowanych niewłaściwie) popadających w ruinę podworskich zabudowań gospodarczych;

6. Podjęcie inicjatyw zmierzających do:

powstrzymania postępującego procesu degradacji dworskich parków i ogrodów,
przeciwdziałania przekształceniom zabytkowych założeń ogrodowych i parkowych na skutek wprowadzania niewłaściwych programów użytkowych,
wypracowania merytorycznej współpracy w zakresie opieki nad zabytkowymi założeniami zieleni instytucji zajmujących się ochroną środowiska, planowaniem przestrzennym i ochroną zabytków.

Kierunek działań 4. Program ochrony zabytków przemysłowych i zabytków techniki.

1. Konieczność kompleksowego rozpoznania zasobu zabytków przemysłowych w województwie podkarpackim oraz dokonania wyboru obiektów szczególnie wartościowych; otoczenie ich ochroną prawną i zapewnienie trwałej opieki; wytypowanie i wykonanie prac studialnych wraz z propozycjami adaptacji do nowych funkcji najcenniejszych obiektów przemysłowych (działania wspólnie z samorządami lokalnymi, stowarzyszeniami, WKZ, ROBiDZ);
2. Zapewnienie właściwego wykorzystania zabytków przemysłowych: dążenie do zachowania najcenniejszych jako świadectwa rozwoju techniki najlepiej z zachowanymi elementami infrastruktury technicznej, w innych przypadkach – adaptacja do nowych funkcji przy zachowaniu charakterystycznej dla obiektu architektury;
3. Wspieranie inicjatyw zmierzających do rewitalizacji zabytkowych obiektów przemysłowych – w dobie głębokich przekształceń własnościowych w sposób szczególnie narażonych na zniszczenie lub silne przekształcenia;
4. Wspieranie ochrony obiektów i zespołów obiektów przemysłowych ze szczególnym uwzględnieniem zabytków przemysłu trwale wpisanych w tradycję województwa (m.in. przemysł naftowy, obiekty przemysłowe związane z COP);
5. Wspieranie działań związanych z ochroną i rewaloryzacją wybranych cennych obiektów i zespołów obiektów pozostających w złym stanie technicznym oraz ich promocja;
6. Wspieranie działań zmierzających do objęcia ochroną (zabezpieczenie, remonty i konserwacja oraz rewitalizacja) zabytkowych obiektów kolejowych (dworce kolejowe, budynki pomocnicze, infrastruktura towarzysząca) jako historycznie uwarunkowanych form architektonicznych charakterystycznych dla miast i miasteczek galicyjskich;
7. Wspieranie rozwoju i promocji Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. I. Łukasiewicza w Bóbrce – z najstarszą na świecie kopalnią ropy naftowej i unikatowymi zabytkami techniki związanymi z przemysłem naftowym – jako jednej z głównych atrakcji wyróżniających nasze województwo;
8. Współpraca z Polską Organizacją Turystyczną i Polskim Komitetem TICCIH w celu wypracowania i realizacji działań zmierzających do wykorzystania dziedzictwa przemysłowego (w tym obiektów stanowiących dzieła inżynierskie) oraz zasobu zachowanych zabytków techniki dla celów edukacyjnych, kulturotwórczych, turystycznych (wykreowanie i rozwój nowych ofert turystycznych w ramach tzw. turystyki industrialnej);
9. Wspieranie lokalnych inicjatyw zmierzających do ukazania historycznej roli wybranych gałęzi przemysłu i/lub rzemiosła (np. Centrum im. Ignacego Łukasiewicza w Jaśle, przemysł lniarski i dziedzictwo szkła w Krośnie, garncarstwo w Medyni Głogowskiej, zabawkarstwo w Leżajsku); Ochrona zabytkowej huty szkła w Krośnie.
10. Przygotowanie (wspólnie z samorządami lokalnymi, stowarzyszeniami, WKZ, ROBiDZ) oferty dla potencjalnych inwestorów prezentującej zabytkowe obiekty przemysłowe nieużytkowane, proponowane do rewitalizacji z możliwością wprowadzenia nowej funkcji;
11. Promocja zabytków postindustrialnych i potrzeby ich ochrony jako działanie konieczne ze względu na powszechne nadal niedocenywanie ich wartości ze strony władz samorządowych różnych szczebli, podmiotów gospodarczych i finansowych, społeczności lokalnych;
12. Wspieranie działań zmierzających do rozpoznania zasobu i popularyzacji zabytków techniki województwa, organizowanych przez placówki badawcze, samorządy, społeczności lokalne i organizacje pozarządowe (sesje naukowe, konferencje, dni otwarte itp.);

13. Wspieranie i promocja ochrony zabytkowych młynów jako najczęściej spotykanych obiektów przemysłowych na terenie województwa (w miarę możliwości podtrzymywanie pierwotnej funkcji, w przypadku braku takiej możliwości – adaptowanie do nowych potrzeb, najlepiej z zachowaniem i udostępnieniem zabytkowej infrastruktury).

Kierunek działań 5. Ochrona archeologicznego dziedzictwa kulturowego.

1. Zintegrowana ochrona stanowisk archeologicznych:

zapewnienie ochrony prawnej, większej niż dotychczas liczbie stanowisk, poprzez wnioskowanie o dokonywanie wpisów do „rejestrów zabytków”.

konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach stanowisk archeologicznych objętych ochroną, jaka określona jest w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a także w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miast i gmin;

prowadzenie na bieżąco monitoringu stanowisk archeologicznych uwzględnionych w gminnych ewidencjach zabytków;

zapewnienie przez samorządy lokalne udziału archeologów-konserwatorów podczas tworzenia wszelkich planów zagospodarowania przestrzennego, a w szczególności w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin;

egzekwowanie nadzoru konserwatorskiego przy inwestycjach na terenach stanowisk archeologicznych;

wspieranie ochrony in situ stanowisk archeologicznych, które posiadają największe walory poznawcze, poprzez zachowanie w ich obrębie niezmiennych warunków środowiskowych.

popularyzację projektów ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego poprzez ukierunkowane akcje jak np. organizowanie festynów i pokazów archeologicznych a także przygotowywanie wystaw tematycznych, szlaków archeologicznych, ścieżek edukacyjnych oraz większą niż dotychczas promocję w internecie, itp.

2. Prowadzenie badań oraz wykonywanie dokumentacji archeologicznego dziedzictwa kulturowego:

weryfikacja stanowisk archeologicznych, na obszarze całego województwa podkarpackiego, przez wykonywanie prospekcji terenowych (tzw. badań powierzchniowych), czego skutkiem będzie uzupełnienie ewidencji stanowisk, rozpoczętej podczas akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski;

badania wykopaliskowe na stanowiskach szczególnie zagrożonych, nie tylko poprzez planowe inwestycje, ale również wskutek procesów naturalnych jak erozja czy intensywne użytkowanie rolnicze (m.in. głęboka orka).

badania wykopaliskowe najcenniejszych pod względem naukowym (poznawczym) stanowisk archeologicznych.

Realizacja zadań z zakresu ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego wg programu wymaga współpracy instytucji tzw. „archeologicznych”, w tym służb konserwatorskich, muzeów oraz Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego w kierunku ochrony, rozwoju badań oraz wspólnej popularyzacji Archeologii oraz zaangażowania społeczności i samorządów lokalnych w projekty ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, co przejawiać się będzie m.in. konstruowaniem programów ochrony, planowym badaniem stanowisk archeologicznych oraz szerszą edukacją archeologiczną.

Kierunek działań 6. Opieka nad zabytkami ruchomymi.

W przypadku ochrony muzealiów, proponuje się:

1. Wsparcie procesów digitalizacji zbiorów muzealnych znajdujących się na terenie województwa podkarpackiego przez podmioty prowadzące, jednostki samorządu terytorialnego i innych partnerów.

2. Wspieranie działań mających na celu zapewnienie odpowiedniej bazy lokalowej instytucji muzealnych województwa podkarpackiego.

Z kolei proponowane zadania dotyczące zabytków ruchomych nie znajdujących się w zbiorach muzealnych to:

1. Kontynuacja dofinansowywania prac konserwatorskich przy obiektach o znaczącej wartości artystycznej, historycznej lub naukowej.

Kierunek działań 7. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

1. Zwiększenie wysokości funduszy przeznaczonych na opiekę nad zabytkami (prace konserwatorskie, edukacja i popularyzacja).

2. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, np. poprzez budowę i promocję produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe, przy wykorzystaniu i realizacji działań w ramach obszarów priorytetowych wskazanych w uchwalonej przez samorząd województwa Strategii Rozwoju Turystyki dla Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013.

3. Wspieranie rozwoju muzeów regionalnych, skansenów, izb pamięci.

4. Wspieranie rozwoju i promocja gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach oferujących wypoczynek i rozrywkę oparte na miejscowych tradycjach (regionalne potrawy, zwyczaje, muzyka, rzemiosło).

5. Wspieranie działań zmierzających do tworzenia miejsc pracy związanych z zagospodarowaniem i popularyzacją dziedzictwa kulturowego; szkolenie specjalistów reprezentujących „ginące” zawody – np. w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną.

Priorytet III. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości.

Priorytet wskazuje zadania wspierające wykorzystanie zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowanie i kultywowanie tradycji wynikających z kultury ludowej.

Kierunek działań 1. Rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach

1. Tworzenie systemów gromadzenia, przetwarzania i udostępniania informacji o dziedzictwie kulturowym woj. Podkarpackiego.

2. Wspieranie programów współpracy z Ukrainą i Słowacją w zakresie prowadzenia badań naukowych, prac konserwatorskich, ewidencjonowania i dokumentowania obiektów zabytkowych, organizowania wspólnych sesji i konferencji naukowych, wydawania publikacji popularyzujących tereny przygraniczne po obu/trzech stronach granicy (m.in. w ramach odpowiednich, ukierunkowanych na współpracę transgraniczną programów unijnych).

3. Wspieranie organizowania praktyk studenckich mających na celu dokumentowanie zasobu dziedzictwa kulturowego województwa podkarpackiego.

Kierunek działań 2. Działania szkoleniowe oraz edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu

1. Współpraca przy organizacji Europejskich Dni Dziedzictwa jako corocznej imprezy promującej dziedzictwo kulturowe.

2. Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym województwa podkarpackiego – w szczególności:

przygotowanie i organizacja konferencji naukowych,

opracowanie i wydruk publikacji,

organizacja konkursów,

wspieranie projektów edukacyjnych poświęconych upowszechnianiu historii i dziedzictwa kulturowego,

popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo,

wspieranie inicjatyw zmierzających do publicznej prezentacji obiektów zabytkowych znajdujących się w zbiorach prywatnych lub w zbiorach publicznych na co dzień niedostępnych (w formie wystaw czasowych, incydentalnych pokazów, „dni otwartej” itp.).

3. Wspieranie wydawnictw i publikacji, w tym multimedialnych, o zabytkach i krajobrazie kulturowym regionu, zwłaszcza jako elementu oferty turystycznej.

4. Realizacja programu ogólnospołecznej edukacji kulturowej; właściwa edukacja dzieci i młodzieży nastawiona na poznanie wartości tzw. „małych ojczyzn” i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej;

5. Wspieranie tworzenia oraz promocji markowych produktów turystycznych województwa opartych na zasobach dziedzictwa kulturowego ze szczególnym uwzględnieniem wielokulturowości i wielowyznaniowości.

6. Stworzenie programu wspólnej promocji muzeów województwa podkarpackiego.

7. Podejmowanie działań w celu wykorzystania obiektów zabytkowych (zwłaszcza nieużytkowanych) dla potrzeb rozwoju infrastruktury turystycznej oraz dla rozwoju alternatywnych źródeł dochodu na obszarach wiejskich;

8. Współpraca transgraniczna województwa podkarpackiego i odpowiednich jednostek administracyjnych Słowacji i Ukrainy w zakresie promocji i wykorzystywania dla celów turystycznych, edukacyjnych itp. zasobów kulturowych – transgraniczne tematyczne szlaki dziedzictwa, wystawy zbiorów muzealnych, pielgrzymki i imprezy religijne;

Kierunek działań 3. Ochrona kultury ludowej (w tym wartości niematerialnych).

1. Wspieranie organizowania imprez folklorystycznych zwłaszcza tych, które mają związek z ochroną najcenniejszych tradycji autentycznego śpiewu i muzykowania oraz popularyzacji tradycji w społeczeństwie. Są to przede wszystkim:

przeeglądy zespołów śpiewaczych, w trakcie których jest prezentowany folklor przekazywany i wyuczony w sposób bezpośredni lub też tworzony ściśle w oparciu o lokalną tradycję folklorystyczną,

prezentacje gry na określonym zestawie instrumentów typowych dla regionu w ramach przeglądów kapel oraz gry solowej na cymbałach – instrumencie kiedyś bardzo popularnym, a współcześnie znanym głównie w południowo-wschodniej Polsce.

2. Działania na rzecz ochrony i wspierania tradycji wsi i jej krajobrazu kulturowego w kontekście wykorzystania jako atrakcji turystycznej:

ludowy nurt tradycji kulturowej, zachowane zabytki budownictwa ludowego, kolekcje etnograficzne w muzeach, jak i wciąż żywy folklor, jak np. stráže grobowe związane z obrzędowością okresu wielkanocnego, powinny stanowić składnik kompleksowej oferty ze strony instytucji zajmujących się promocją i organizacją turystyki, wskazującej na wieś i funkcjonujące tam coraz liczniej gospodarstwa agroturystyczne, jako miejsce aktywnego wypoczynku, połączonego z poznawaniem jej przeszłości,

przygotowanie specjalistycznej oferty adresowanej do grup turystów krajowych i zagranicznych zainteresowanych np. nauką dawnych umiejętności rękodzielniczych, fotografowaniem lub filmowaniem: dawnej zabudowy wiejskiej i małomiasteczkowej, praktykowanych tu obrzędów, czy też pielgrzymek do licznych miejsc odpustowych;

promocja pamiątek regionalnych, np. drewnianych zabawek z Brzozy Stadnickiej, wyrobów plecionkarskich w wielu wsiach w okolicach Rudnika i Golcowej, ceramiki w Medyni Głogowskiej i Zalesiu;

wspieranie popularnych wydawnictw o kulturze ludowej jako atrakcji turystycznej

3. Używanie i stosowanie (także w stosunku do nowo powstających zespołów zabudowy) historycznych nazw miejscowych – przysiółków, historycznych nazw ulic itp.

4. Wspieranie lokalnych inicjatyw zmierzających do udokumentowania, zachowania, kultywowania wartości niematerialnych (pieśni, podania, legendy, tradycje związane z ważnymi wydarzeniami rodzinnymi jak śluby czy pogrzeby, tradycje związane ze świętami, potrawy regionalne, nazwy miejscowe).

5. Wsparcie działań dotyczących upamiętnienia ważnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z regionem itp. poprzez działalność wydawniczą (regionalia), organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji itp.

Kierunek działań 4. Tematyczne szlaki turystyczne.

1. Działania zmierzające do tworzenia nowych tematycznych szlaków turystycznych: rowerowych, pieszych, samochodowych i wodnych uzupełniających obecną strukturę. Bogactwo zasobów kulturowych, w dużej mierze nieprzekształconych układów przestrzenno-krajobrazowych, stwarza możliwości wzbogacenia dotychczasowej oferty. Szlaki turystyczne tworzone w oparciu o zasoby kulturowe mogą łączyć się ze szlakami czy obszarami przyrodniczymi takimi, jak parki krajobrazowe, parki narodowe, a także pokrywać się, łączyć lub przecinać ze szlakami o różnej tematyce.

2. Wypracowanie metod zwiększenia zaangażowania sektora prywatnego w rewaloryzację obiektów zabytkowych znajdujących się na szlakach turystycznych z możliwością ich adaptacji na cele turystyczne takie, jak: małe muzea, małe hotele, restauracje itp.

3. Aktywny udział w integralnych programach mających na celu kształtowanie regionalnej przestrzeni z przestrzenią państw sąsiadujących z województwem podkarpackim; tworzenie wspólnych tematycznych szlaków dziedzictwa i szlaków turystyczno-krajoznawczych ze Słowacją i Ukrainą.

4. Inicjowanie i wspieranie działań w kierunku ścisłej współpracy samorządów każdego szczebla, a szczególnie gmin zainteresowanych w tworzeniu tras łączących region. Wdrożenie długofalowych programów interdyscyplinarnych uwzględniających aktywny udział lokalnego społeczeństwa, przy wykorzystaniu środków finansowych z różnych źródeł.

5. Utrzymywanie i promowanie istniejących szlaków kulturowych poprzez wydawnictwa reklamowe, przewodniki, płyty CD, reklamy na targach turystycznych krajowych i zagranicznych itp.:

Szlak Architektury Drewnianej

Szlak Architektury ART DECO

Szlak Chasydzki

Szlak Ikon „Dolina Sanu”

Szlak Ikon „Dolina Oslawy”

Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich

Szlak „Śladami Aleksandra Fredry”

Szlak „Śladami Dzielnego Wojaka Szwejka”

Szlak Dziedzictwa Kulturowego Miasta Krosna

Szlak Garncarski

Polsko-Słowacki Szlak Świętyń Karpackich Stropkov-Krosno

Szlak Naftowy (Jasło-Lwów)

Forteczna trasa Rowerowa

Szlak wodny „Błękitny San”

Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia

6. Koordynacja działań promocyjnych w odniesieniu do szlaków przebiegających przez teren kilku województw (np. poprzez publikowanie serii wydawniczej o ujednoczonej szacie graficznej)

7. Współdziałanie z Urzędem Marszałkowskim Województwa Małopolskiego w celu rozszerzenia wybranych szlaków edukacyjno-turystycznych istniejących na terenie województwa małopolskiego na teren województwa podkarpackiego i ich ujednoczenia (sposób oznakowania, tablice informacyjne itp., tak jak funkcjonuje to w przypadku Szlaku Architektury Drewnianej). Dotyczy to w szczególności następujących szlaków województwa małopolskiego:

Szlak Gotycki

Szlak Cerkwi Łemkowskich

Szlak Cmentarzy Wojskowych z I Wojny Światowej

8. Podejmowanie inicjatyw zmierzających do należytego utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na szlakach dziedzictwa, współfinansowanie prac konserwatorskich obiektów pozostających w złym stanie jako niezbędny czynnik podniesienia konkurencyjności oferty turystyki tematycznej.

9. Uzupelnienie informacji przy zamkniętych obiektach znajdujących się na Szlaku Architektury Drewnianej o dane dotyczące możliwości zwiedzania wnętrz.

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020, aktualizacja na lata 2013-2020 (Uchwała Nr XLIV/845/10 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 29 marca 2010 r.)

Dokument przedstawia cztery zasadnicze cele strategiczne oraz priorytety tematyczne i cele operacyjne z nimi związane. Z ochroną dziedzictwa kulturowego bezpośrednio związany jest:

Priorytet 2.2. Kultura i dziedzictwo kulturowe, który za cel operacyjny stawia sobie rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. W jego ramach opracowano następujące kierunki działań wraz z zakładanymi efektami ich realizacji:

Kierunek działań 2.2.1 Tworzenie warunków dla zapewnienia możliwie równego i powszechnego dostępu do oferty kulturalnej, w tym do kultury wysokiej.

powstanie infrastruktury kulturalnej odpowiadającej oczekiwaniom współczesnego twórcy i odbiorcy kultury oraz wykorzystującej atuty regionu w zakresie dziedzictwa kulturowego,

tworzenie innowacyjnej infrastruktury kulturalnej np. eksploratorów, muzeów interaktywnych, sieci kin cyfrowych itp.

zwiększenie dostępności zasobów kultury oraz wydarzeń kulturalnych poprzez digitalizację oraz budowę platform multimedialnych,

restrukturyzacja instytucji kultury pod kątem optymalizacji działania (podział kompetencji i odpowiedzialności),

optymalizacja finansowania kultury z uwzględnieniem kryteriów demograficznych i geograficznych oraz zdiagnozowanych potrzeb i warunków kulturowych,

wzmocnienie współpracy instytucji kultury ze środowiskami twórczymi, artystycznymi i naukowymi w regionie,

popularyzacja przedsięwzięć obejmujących swoim zasięgiem obszar całego województwa, typu wędrujący teatr, wędrująca wystawa czy koncerty filharmoników w terenie oraz organizowanie wydarzeń kulturalnych w przestrzeni publicznej.

Kierunek działań 2.2.2. Wzmacnianie wizerunku regionu, w tym Rzeszowa, jako centrum kultury opartego m.in. na wydarzeniach kulturalnych o znaczeniu międzynarodowym, oraz budowanie marek m.in. instytucji i imprez kulturalnych.

wzrost kompetencji kulturowych i artystycznych poprzez edukację kulturalną zarówno na poziomie przygotowania kadr do realizacji zadań z dziedziny kultury, jak też świadomych odbiorców działalności kulturalnej,

zwiększenie uczestnictwa podkarpackich instytucji kultury w programach kulturalnych o zasięgu międzynarodowym dających szanse na promocję regionu i prezentację jego atrybutów,

wzrost liczby wydarzeń kulturalnych i projektów kulturalnych o zasięgu krajowym i międzynarodowym m.in. dzięki wsparciu merytorycznemu i finansowemu w zakresie wkładów własnych dla projektów oraz promocję dokonań młodych artystów,

stworzenie wszechstronnych baz danych przejawów życia kulturalnego i ich upowszechnienie,

wzmocnienie współpracy z instytucjami kultury położonymi w województwach ościennych oraz współpracy transgranicznej i międzynarodowej w zakresie realizacji zadań z dziedziny kultury,

wyniesienie do rangi marki wydarzeń kulturalnych oraz instytucji kultury, w oparciu o prestiżowy repertuar, wysoki poziom i promocję.

Kierunek działań 2.2.3. Ochrona, promocja i zarządzanie dziedzictwem kulturowym regionu.

kształtowanie krajobrazu kulturowego rozumiane jako zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego, szczególnie w zakresie poprawy ładu przestrzennego i estetyki otoczenia; ochrona i kształtowanie zabudowy historycznych miast i miasteczek oraz układów ruralistycznych; zapobieganie degradacji i ochrona zasobów dziedzictwa przyrodniczego regionu,

poprawa stanu zachowania i ochrona obiektów oraz miejsc cennych kulturowo m.in. poprzez wykorzystanie narzędzi prawa miejscowego, a także przeciwdziałanie procesowi ich dewastacji i degradacji,

utrzymanie wielokulturowego bogactwa, tożsamości lokalnej i regionalnej m.in. poprzez działania o charakterze edukacyjnym i popularyzatorskim, w tym wspieranie folkloru i sztuki ludowej oraz ochronę wartości niematerialnych,

stworzenie systemu i procedur w celu funkcjonalnego zarządzania kulturą, dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym, z uwzględnieniem rozwoju partnerstwa sektora publicznego, pozarządowego i prywatnego, poprawy funkcjonowania instytucji kultury i ochrony zabytków,

badanie i dokumentowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz jego upowszechnianie i promocja dla zastosowań użytkowych,

wzmocnienie współpracy transgranicznej i międzynarodowej w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego,

promocja najcenniejszych elementów dziedzictwa kulturowego z wykorzystaniem dostępnych w tym zakresie instrumentów typu kampanie informacyjne regionalne i ogólnopolskie.

Wszystkie wskazane kierunki działań terytorialnie obejmują obszar całego województwa podkarpackiego.

Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013.

Strategia systematyzuje dziedzictwo kulturowe województwa poprzez osiem kluczowych obszarów kulturowych, na bazie których opiera opracowane produkty turystyczne.

1. Kultura magnacka, ziemiańska - obejmuje dziedzictwo I i II Rzeczypospolitej - okres historyczny od początków państwa polskiego do 1945 roku. Do potencjałów zalicza się tutaj: zabytki ruchome i nieruchome włączone lub możliwe do włączenia w trakty kulturowe i eksponowane w istniejącej ofercie turystycznej, np. zespoły pałacowe i dworskie, latyfundia magnackie, folwarki szlacheckie, zagrody plebańskie, wydarzenia i postaci historyczne mogące stanowić kanwę produktu turystycznego, etc.

2. Kultura mieszczańska - obejmuje miasta staropolskie, urok i dziedzictwo architektury, założenia urbanistyczne, szczególnie genius loci i to wszystko, co wytworzyli ich mieszkańcy, np. niezwykle zasobne i różnorodne dziedzictwo kultury rzemieślniczej, eksponowane w muzeach, bądź w scenografii miasta historycznego. Okres historyczny obejmuje przestrzeń ponad 800 lat istnienia osadniczej kultury miejskiej.

3. Kultura włościańska – obejmuje zabytki i dorobek kulturalny (obyczaje, obrzędy, rzemiosło, sztuka ludowa etc.) mieszkańców wsi: eksponowany in situ lub w muzeach, skansenach, np. w Sanoku, Kolbuszowej czy Zyndranowej. Szczególną częścią tego obszaru kulturowego jest architektura drewniana: mieszkalna, gospodarcza i sakralna, której jakość, piękno (organiczne zespolenie z krajobrazem przyrodniczym) i zasoby uprawniają do konstatacji, że tworzy jeden z najpiękniejszych w tej dziedzinie potencjałów turystycznych w Polsce. Częścią kultury włościańskiej są również nieliczne, ale wyraziście zachowane, ślady osadnictwa niemieckiego i austriackiego z końca XVIII wieku oraz bardzo liczne zasoby kultury polskiej (Lasowiacy, Rzeszowiacy, Podolanie, Pogórzanie) i ruskiej (Łemkowie i Bojkowie).

4. Kultura religijna – jest szczególnym wyróżnikiem regionu. Składają się na nią religia rzymskokatolicka, grekokatolicka, prawosławna, protestancka (Luteranie, Kalwini, Arianie) i żydowska (patrz: kultura żydowska). Do najważniejszych zabytków należą: sakralne budowle drewniane i murowane, ośrodki kultu religijnego (np. Kalwaria Pałacowska), zespoły klasztorne (np. oo. Bernardynów w Leżajsku czy oo. Dominikanów w Narolii), zagrody plebańskie, kapliczki cmentarne, przydrożne i polne oraz szlaki wytyczone i projektowane (np. Szlak Sanktuariów Maryjnych, Szlak Ikon, Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Cerkwi Bizantyjskich, Szlak Kalwiński) oraz wybitne postaci - wydarzenia i postaci historyczne mogące stanowić kanwę produktu turystycznego.

5. Kultury prehistoryczne – obejmuje udokumentowane ślady osadnictwa w regionie sięgające wielu tysięcy przed naszą erą. Region Karpat od wieków był miejscem spotkania kultur i narodów, wędrujących z południa na północ i ze wschodu na zachód Europy i Azji. Zachowały się ślady obyczajów (np. Noc Kupały), rozliczne ślady archeologiczne (eksponowane w muzeach) i w krajobrazie kulturowym: kopce, kurhany, grodziska (np. kopiec tatarski w Przemyślu - legenda o Attyli, „Karpacka Troja” - grodzisko obronne i budowany skansen w Trzciniicy (realizacja projektu w latach 2006-2009).

6. Kultura żydowska - osadnictwo żydowskie (od XVII wieku) dało impuls do rozwoju gospodarki drobnotowarowej: handlu, rzemiosła, ale także przemysłu drzewnego czy naftowego. W wielu miejscowościach populacja ludności żydowskiej stanowiła 50% lub więcej liczby mieszkańców. Pożoga wojenna i holocaust zniszczyły tę społeczność, a liczne ślady jej kultury stanowią synagogi (np. w Lesku), cmentarze (np. w Leżajsku z grobem Cadyka Elimelecha czy w Rymanowie), budynki mieszkalne (np. w Narolu) oraz ekspozycje muzealne, jak również wybitne postaci i wydarzenia historyczne mogące stanowić kanwę produktu turystycznego.

7. Kultura przemysłowa – obejmuje zabytki kultury technicznej takie, jak: huty szkła i obszary przemysłowe (np. Centralny Okręg Przemysłowy - COP, karpackie zagłębienie naftowe) stanowiące rozwinięty infrastrukturalnie (zagłębienie naftowe) lub projektowany obszar organizacji turystyki na terenach poprzemysłowych.

8. Kultura militarna (zabytki obronne) - do tego obszaru zaliczono wszystkie obiekty zbudowane w celach wojennych: XIX-wieczne fortyfikacje (np. Twierdza Przemyśl), obiekty obronne z okresu II wojny światowej (np. „Linia Mołotowa”), schrony kolejowe, etc. oraz cmentarze wojenne z czasów I i II wojny światowej, a także wybitne postaci i wydarzenia historyczne (np. obrona Przemyśla, Bitwa Dukielska) mogące stanowić kanwę produktu turystycznego.

Ponadto warto podkreślić, że znaczną wartość dla kultury materialnej regionu stanowi tradycyjne budownictwo drewniane, obejmujące zabytkowe obiekty sakralne (kościóły i cerkwie) oraz zagrody mieszkalne.

Strategia odnosi się również do pozostałych dokumentów strategicznych opracowanych na poziomie województwa, odnosząc się do tych założeń w nich postulowanych, które mają związek z gospodarką turystyczną.

Tym samym w odwołaniu do „Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020” i kierunku działań 2.2.3 w ramach priorytetu 2.2., dokument wskazuje następujące możliwości rozwoju gospodarki turystycznej:

inicjowanie i wspieranie wspólnych projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe, w tym pogranicza polsko – słowacko -ukraińskiego,

zagospodarowanie, popularyzację i promocję obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie,

realizację programu ochrony unikatowej drewnianej architektury sakralnej: rzymskokatolickiej, greckokatolickiej i prawosławnej,

przygotowanie propozycji obiektów do wpisania na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,

przygotowanie programu ochrony zabytkowych cmentarzy,

ochronę zabytkowego krajobrazu, głównie parków rezydencjonalnych w Polsce i na Ukrainie,

ochronę zabytków ruchomych,

wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów,

publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo i krajobraz kulturowy

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego (Uchwała Nr XLVIII/522/02 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 30 sierpnia 2002 r.)

Zgodnie z planem, wyznacza się obszar programu ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego terenów przygranicznych w zakresie unikatowej architektury drewnianej, obejmujący tereny południowe

i południowo-wschodnie i wschodnie województwa podkarpackiego na terenie m.in. powiatu Narolskiego. Jego podstawowe cele i zasady realizacji to:

1. Prowadzenie współpracy z rządami i odpowiedzialnymi ministerstwami państw ościennych (Ukrainy i Słowacji) w celu kompleksowych działań ochronnych i promocyjnych.
2. Zachowanie obiektów architektury drewnianej w ich pierwotnej formie i naturalnym kontekście przestrzennym.
3. Stworzenie koniecznych warunków finansowych do należytej ochrony, konserwacji, remontów, zabezpieczenia przeciwpożarowego.
4. Program sprawuje rolę nadrzędną "ochronnego parasola" wspierającej ochronę prowadzoną, na innych szczeblach.
5. Program winien być zatwierdzony przez Ministerstwo Kultury (dotyczy on ochrony unikalnych zasobów architektury drewnianej świeckiej i sakralnej rzym. - katolickiej, gr.-katolickiej i prawosławnej obszaru pogranicza polsko-ukraińskiego i polsko - słowackiego (lub Karpat).

Ochroną obejmuje się także obiekty i zespoły historyczne wymagające stałej ochrony konserwatorskiej, a wśród nich:

1. Zespoły kościelne i kościoły rzymsko-katolickie
2. Zespoły klasztorne
3. Cerkwie drewniane i murowane
4. Zespoły zamkowe, pałacowo-parkowe i dworsko-parkowe
5. Pozostałości kultury żydowskiej
6. Fortyfikacje z różnych okresów historycznych

Celem zapewnienia ochrony najcenniejszych zasobów krajobrazowych województwa, oprócz już prowadzonych działań, należy trzymać się następujących zasad (wybrano tylko te mające związek z opieką nad zabytkami):

1. Prowadzić edukację społeczeństwa w zakresie rozwijania świadomości wartości ekonomicznej krajobrazu, a szczególnie w aspekcie estetyki i unikalności zasobów m.in. poprzez promowanie pozytywnych przykładów.

2. Sporządzać plany miejscowe na obszarach przewidzianych do szczególnej ochrony, które w chwili obecnej są jedynym i istotnym instrumentem w ochronie i kształtowaniu ładu przestrzennego, a tym samym ochrony walorów krajobrazowych.

6. Na terenach prawnej ochrony przyrody i krajobrazu, rozwoju gospodarki turystycznej oraz w uzdrowiskach i ternach przewidzianych do rozwoju tych funkcji należy:

- q) konieczny jest fachowy nadzór i doradztwo przy renowacji zabytkowych obiektów'. w' szczególności kościelnych nie wpisanych do rejestru i przy wyborze projektów nowo wznoszonych kościołów, kaplic, plebani,
- r) konieczne jest wspieranie i realizacja programu odnowy cmentarz}' oraz ich udostępniania i wyeksponowania jako zadania gmin sąsiednich, dyrekcji parków narodowych i parków krajobrazowych poprzez m in:
- wyeksponowanie i objęcie opieką zaniedbanych, zapomnianych cmentarzy żydowskich, łemkowskich, prawosławnych, wojennych, mogił.
  - remont kwater wyodrębnionych z wiejskich cmentarzy w średnim stanie zachowania ze zniszczonymi ogrodzeniami;
- s) wskazanie i wspieranie ekonomiczne ochrony zespołów zabudowy wiejskiej przede wszystkim na obszarach wytypowanych do szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego.

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Lubaczowskiego (Uchwała Nr XXIII/191/2012 Rady Powiatu Lubaczowskiego z dnia 20 grudnia 2012 r.)

Program koncentruje się na analizie poszczególnych rodzajów architektury na swoim terenie, w tym – w obrębie gminy Narol.

Architektura sakralna:

Kościół rzymsko-katolickie

Większość kościołów znajduje się w stanie dobrym i wymaga prowadzenia regularnych prac konserwatorskich celem utrzymania tego stanu. Do najciekawszych świątyń rzymsko-katolickich powiatu zalicza się m.in. kościół w Narolu (1792-1806).

Tabela 1. Gmina Narol – architektura sakralna rzymsko-katolicka

L.p.	Miejscowość	Obiekty	Datowanie	1. Stan zachowania 2. Postulaty konserwatorskie
1.	Lipsko	Kościół p.w. św. Andrzeja Apostoła	1625, pocz. XVIII w.	1. Dobry 2. Bieżąca konserwacja
2.	Narol	Kościół p.w. Narodzenia NMP	1792 - 1804	1. Dobry 2. Bieżąca konserwacja
3.	Płazów	Kościół p.w. Michała Archanioła	1818 - 1822	1. Dobry 2. Bieżąca konserwacja
4.	Huta Różaniecka	Kościół p.w. Chrystusa Króla	1914	1. Dobry 2. Bieżąca konserwacja, wpis do rejestru zabytków

Cerkwie

Zabytki architektury cerkiewnej występują w 50 miejscowościach powiatu. Są to przede wszystkim cerkwie – 36 budowli, w tym 22 drewnianych i 14 murowanych, a także dzwonnice – 27 obiektów, w tym 13 drewnianych i 14 murowanych. Łącznie istnieją więc 63 obiekty dawnej architektury cerkiewnej, które powstały przed 1939r. Tak znaczna liczba tego typu zabytków występujących na stosunkowo niewielkim obszarze jest niewątpliwie bogactwem regionu, współtworzy jego wielokulturowe oblicze. Obok istniejących cerkwi na obszarze powiatu występują ruiny kilku obiektów (min. cerkwi w Hucie Różanieckiej, dzwonnicy w Podemsczyźnie) oraz 20 cerkwisk – czyli miejsc oznaczonych obecnością świątyń obrządku wschodniego, które przestały istnieć w ciągu ostatniego stulecia. Zniszczone zostały w wyniku pożarów, obydwu wojen oraz prowadzonej po 1945r. akcji rozbiórkowej. Miejsca te – nie pozbawione wielu walorów historycznych i kulturowych – również zasługują na opiekę i godne upamiętnienie. Na terenie gminy Narol ślady architektury cerkiewnej znajdują się w siedmiu miejscowościach. Poniżej szczegółowe ich zestawienie:

Tabela 2. Gmina Narol – architektura sakralna greko-katolicka

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Funkcja	1. Stan zachowania 2. Postulaty konserwatorskie
1.	Huta Różaniecka	Zespół cerkiewny: 1. Dawna cerkiew gr.-kat., fil., p.w. św. Mikołaja 2. Dzwonnica	1. 1835, spalona 1943. 2. 2 poł. XVIII w., odnowiona 1815, spalona 1943.	1. Trwała ruina 2. Nie istnieje	1. Zachowane mury zewnętrzne do wysokości gzymsu (kamień); 2. Konieczność zabezpieczenia murów; bieżąca pielęgnacja ruin i otoczenia cerkwi (cmentarz), oznakowanie miejsca;
2.	Huta Złomy (d. Stara Huta)	Cerkwisko - miejsce po zespole	1. 1928, rozebrana w l. 50. XX w.	Nie istnieje, plac nieużytkowany	1. Zachowane pozostałości fundamentów cerkwi oraz ogrodzenia;

		cerkiewnym: 1. Cerkiew gr.-kat., fil. P.w. św. Paraskewy 2. Dzwonnica	2. 1720, rozebrana w l. 50. XX w.		2. Konieczność uporządkowania i oznakowanie miejsca, wpis do rejestru zabytków;
3.	Lipsko	Cerkwisko - miejsce po cerkwi gr.-kat., fil., p.w. św. Onfurego.	1887, spalona 1914.	Nie istnieje, plac nieużytkowany	1. Zachowane miejsce po dawnej cerkwi; 2. Konieczność uporządkowania otoczenia, oznaczenie miejsca;
4.	Łówcza	Zespół cerkiewny: 1. Dawna cerkiew gr.-kat., par., p.w. św. Paraskewy 2. Dzwonnica	1. 1808. rozbud. 1899, remont poł. l. 60. XX w. 2. k. XIX w., remont poł. l. 80. XX w.	W latach 1946-2002 cerkiew pełniła funkcję kaplicy rzym.-kat., fil. P.w. MB Bolesnej (parafia w Płazowie). Obecnie nieużytkowana.	1. Średni; 2. Konieczność przeprowadzenia remontu cerkwi (wymiana części podwalin i brusów, szalunku), bieżąca konserwacja, wpis do rejestru zabytków
5.	Narol (Krupiec)	Zespół cerkiewny: 1. Dawna cerkiew gr.-kat., par., p.w. Zwiastowania NMP, później Św. Trójcy, następnie: Złożenia Szat NMP 2. Dzwonnica	1. 1899. 2. l. 30. XX w.	Kulturalna (centrum koncertowo-wystawiennicze)	1. Dobry - ukończono remont elewacji zewnętrznej, wymieniono drzwi, okna, ogrodzenie oraz pokrycie dachu. 2. Uporządkowania wnętrza i otoczenia (cmentarz na wale ziemnym),
6.	Płazów	Zespół cerkiewny: 1. Dawna cerkiew gr.-kat., par., p.w. Zaśnięcia NMP 2. Dzwonnica	1. 1936. 2. 1728, rozebrana przed 1950.	1. Obecnie nieużytkowana 2. Nie istnieje	1. Średni; 2. Wymaga przeprowadzenia remontu (pokrycie dachowe) oraz uporządkowania otoczenia (cmentarz przycerkiewny), wpis do rejestru zabytków;
7.	Wola Wielka	Zespół cerkiewny: 1. Dawna cerkiew gr.-kat. p.w. Opieki NMP 2. Dzwonnica	1. 1755, remont 1844, przeb. pocz. l. 90. XIX w., remont 1902, 1927; 2. 1755, remont 1857, k. XIX w.	1. Po 1946 kaplica rzym.-kat., fil. 2. Obecnie nieużytkowana	1. Średni; 2. Konieczność przeprowadzenia remontu pokrycia dachów, wymiana części podwalin i brusów, zabezpieczenie cerkwi;

Synagogi

Wielokulturowość mieszkańców regionu lubaczowskiego wpisana jest w krajobraz tej ziemi. Wielowiekowa historia, ukazuje liczne przykłady wzajemnego, zgodnego współzycia Polaków, Żydów

i Ukraińców. Pierwsze wzmianki o ludności wyznania mojżeszowego zamieszkującej Lubaczów pochodzą z XV i początku XVI wieku, ich obecność urozmaiciła krajobraz kulturowy ziemi lubaczowskiej. Według lustracji w drugiej połowie XVII wieku w zniszczonym Florianowie (Narolu) było 450 mieszkańców, w tym 180 Żydów. W chwili obecnej nie zachowała się nawet synagoga. W Lubaczowie w końcu XIX w. i na początku XX w., mieszkało 4138 osób w tym 1304 izraelitów co stanowiło ok. 31% do roku 1913 zanotowano wzrost do ok. 39%. Według spisu ludności z 1921 roku Żydzi stanowili 32% ogólnej liczby mieszkańców. Obecnie na terenie powiatu lubaczowskiego można napotkać już jedynie nieliczne ślady dawnej obecności chasydów.

Architektura rezydencjonalna:

Dworsko-pałacowa i folwarczna

Przed 1939r. na terenie powiatu istniało około 30 pałaców i dworów funkcjonujących w oparciu o prawie 60 folwarków. Z tej liczby zachowało się 10 przeważnie dużych obiektów pałacowych (m.in. pałac Łosiów w Narolu) oraz pozostałości po kilku folwarkach. Obiekty użytkowane pozostają w stosunkowo dobrym stanie. Szybkiej interwencji wymagają obiekty opuszczone i podlegające postępującej degradacji.

Tabela 3. Gmina Narol – architektura rezydencjonalna

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Stan zachowania i postulaty konserwatorskie
1.	Huta Stara	Miejsce po dworze i folwarku Liptayów.	Brak inf.	Nie istnieje.
2.	Jędrzejówka	Dwór Borków, Kogutów na "Michalcu".	Brak inf.	Stan dobry, własność prywatna.
3.	Lipie	Miejsce po dworze i folwarku "Maurycówka".	Brak inf.	Nie istnieje.
4.	Lipisko	1. Miejsce po dworze Lipskich z systemem umocnień ziemnych na tzw. "Psich Górkach"; 2. Miejsce po dworze (przeniesiony ok. 1920 r. do Narola wsi) i tzw. "Ogród Włoski" 3. Miejsce po folwarku.	1. Pocz. XVII w.; 2. XIX w.; 3. XIX w.	1. Stan średni, wymaga prac zabezpieczających; 2. Teren w trakcie prac rewitalizacyjnych; 3. Zabudowania nie istnieją;
5.	Łówcza	Miejsce po dworze i folwarku Liptayów, park krajobrazowy	XIX w.	Nie istnieje, teren zaniedbany, położony w sąsiedztwie osiedla po d. PGR; -wymagana konserwacja starodrzewia, zabezpieczenie fundamentów i piwnic;
6.	Łukawica	Miejsce po dworze Marii z domu Łukaczewska Dzierżyńskiej; 2. Miejsce po dworze Zborzilów.	Brak inf.	Nie istnieje.
7.	Narol	1. Pałac Łosiów, ostatnio Jadwigi z Puzynów Korytowskiej, park krajobrazowy; 2. Dwór Lipskich (obok pałacu Łosiów)	1. 1770-1781; 2. XIX w.	1. W trakcie remontu (Fundacja Pro Academia Narolense - prof. W. Kłosiewicz); 2. Własność prywatna;
8.	Ruda Różaniecka	Pałac Wattmanów	2 poł. XIX w., pocz. XX w.	Obecnie siedziba Domu Opieki Społecznej;

Architektura cmentarna:

Cmentarze wyznaniowe

Na terenie powiatu lubaczowskiego istnieje ponad 85 cmentarzy z zabytkowymi nagrobkami. Co ciekawe, są to w większości dzieła ludowego ośrodka kamieniarskiego w Starym Bruśnie (XVIII - poł.

XXw.). Są to zarówno nagrobki chrześcijańskie obrządku rzymskokatolickiego, greckokatolickiego, wyznania ewangelickiego, a także macewy żydowskie. Na kilku cmentarzach istnieją również cenne nagrobki figuralne z warsztatów lwowskich (Cieszanów, Oleszyce, Płazów), Narolskich, krakowskich i innych. Cmentarze te wymagają prac konserwatorskich, zarówno porządkowych jak i ratunkowych (uzupełnianie, sklejanie). Troski wymagają drzewostan na ich terenie, ogrodzenia oraz nagrobki.

Tabela 4. Gmina Narol – cmentarze

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Stan zachowania i postulaty konserwatorskie
1.	Huta Różaniecka	1.Cmentarz rzymskokatolicki i greckokatolicki przy ruinach cerkwi, nagrobki XIX/XX w. 2. Cmentarz rzymskokatolicki, nagrobki XX w.;	1.Stan dobry, wymagana bieżąca konserwacja; 2.Stan dobry;
2.	Huta Złomy (d. Stara Huta)	Cmentarz rzymskokatolicki i greckokatolicki, nagrobki XIX/XX w.;	1.Stan średni, wymaga odnowienia;
3.	Jędrzejówka	Cmentarz epidemiczny (choleryczny) 1915 r.	Stan dobry, krzyż kamienny z 1848 r.;
4.	Lipsko	Cmentarz rzymskokatolicki i greckokatolicki, nagrobki XIX/XX w. (2 części)	Stan dobry;
5.	Łowcza	1.Cmentarz przycekiwny, rzymskokatolicki i greckokatolicki, nagrobki XIX-XX w. ; 2.Cmentarz rzymskokatolicki i greckokatolicki, nagrobki XIX/XX w. z kaplicą;	1.Stan średni, nagrobki wymagają odnowienia; 2.Stan średni, wymaga odnowienia (podjęcie remontu kaplicy z 1848r.);
6.	Łukawica	Cmentarz rzymskokatolicki, nagrobki XX w.;	Stan dobry;
7.	Narol	1. Cmentarz przykościelny przy kościele par., nagrobki, XVII-XVIII w. (epitafia); 2.Dawny cmentarz przykościelny na Zagrodach, nagrobki XIX w. ; 3.Cmentarz rzymskokatolicki, nagrobki XIX/XX w. ; 4.Cmentarz przycerkiewny, greckokatolicki na Krupcu, nagrobki XIX/XX w. ; 5.Cmentarz żydowski, brak nagrobków;	1.Stan dobry; 2.Stan średni, wymaga odnowienia i zabezpieczenia (ogrodzenie); 3.Stan dobry; 4.Stan średni, zapoczątkowane prace przy ogrodzeniu, wymagane odnowienie nagrobków; 5.Stan zły, wymaga kompleksowego odnowienia;
8.	Płazów	1.Cmentarz przycerkiewny, nagrobki XVIII-XIX w. ; 2.Cmentarz rzymskokatolicki i greckokatolicki, nagrobki XIX/XX w. ; 3.Cmentarz epidemiczny, nagrobki XIX w. ;	1.Stan średni, wymaga odnowienia i bieżącej konserwacji; 2.Stan dobry; 3.Stan średni, wymaga odnowienia, ogrodzenia
9.	Ruda Różaniecka	Cmentarz rzymskokatolicki, nagrobki XX w.;	Stan dobry;
10.	Wola Wielka	1.Cmentarz przycerkiewny, rzymskokatolicki i greckokatolicki, nagrobki XIX/XX w. ; 2.Cmentarz rzymskokatolicki i greckokatolicki, nagrobki XIX/XX w. ;	1. Stan dobry; 2. Stan dobry;

Cmentarze wojenne i mogiły z I wojny światowej

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Stan zachowania i postulatory konserwatorskie
1.	Lipsko	Mogiła żołnierska na cmentarzu komunalnym, 1914-1918;	Stan dobry (pomnik wyk. Marek Chomicki z Lipska);
2.	Płazów	Cmentarz wojenny, 1915 r. (?), z okresu I i II wojny światowej;	Stan zły, potrzeba przeprowadzenia pilnych prac rekonstrukcyjnych

Cmentarze wojenne i mogiły z II wojny światowej

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Stan zachowania i postulatory konserwatorskie
1.	Huta Różaniecka	Pomnik ku czci poległych żołnierzy W.P. w 1939 r., oraz mieszkańców wsi Huta Różaniecka spacyfikowanej w 1943r.	Stan dobry;
2.	Lipsko	1. Pomnik ku czci żołnierzy 6. Dywizji Piechoty WP poległych w 1939r. w okolicach Narola (obok cmentarza parafialnego) 2. Pomnik ku czci mieszkańców Lipska zamordowanych w maju 1944r.	1. Stan dobry (pomnik 1975r.) 2. Stan średni (pomnik 1975r.);
3.	Łówcza	1. Pomnik ku czci milicjantów poległych w 1945r. 2. Pomnik-obelisk poświęcony zamordowanym w latach 1940-1945 przez UPA	1. Stan dobry; 2. Stan dobry;
4.	Łukawica	Pomnik-mogiła zbiorowa żołnierzy radzieckich 1941r.	Stan średni, wymaga odnowienia (pomnik 1954r.)
5.	Narol	1. Pomnik-mogiła żołnierzy 6. Dywizji Piechoty WP poległych w 1939r. (cmentarz) 2. Pomnik-mogiła żołnierzy 6. Dywizji Piechoty WP poległych w 1939r.-niezidentyfikowani (cmentarz) 3. „Pomnik Męczeństwa” (Rynek)	1. Stan dobry (pomnik, 2008r.) 2. Stan dobry (pomnik remont w 2008r.) 3. Stan średni
6.	Płazów	Cmentarz wojenny z okresu II wojny światowej (przy drodze do Rudy Różanieckiej)	Stan dobry;
7.	Podlesina	1. Pomnik bohaterów i ofiar II wojny światowej, (obok kościoła). 2. Krzyż metalowy z tabliczką, upamiętnia rozstrzelanego partyzanta w 1943r.	1. Stan dobry; 2. Stan dobry;
8.	Ruda Różaniecka	Cmentarz wojenny- partyzancki 1944r.(na wzniesieniu w północnej części wsi).	Stan dobry;

5. WARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy**

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Narol wykazuje zgodność z celami wszystkich gminnych dokumentów strategicznych:

Aktualizacja strategii rozwoju turystyki dla Narola (Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013, Działanie 1.4 „Promocja i współpraca” komponent współpraca, obszar tworzenie polityki rozwoju regionalnego)

Dokument przedstawia dziedzictwo kulturowe gminy Narol jako wielokulturowe, w którym ścierają się wpływy kultury polskiej, ukraińskiej oraz żydowskiej. Kościoły, cerkwie, pałace i kapliczki przydrożne są solidną bazą do rozwoju turystyki poznawczej, która może być uzupełnieniem do innych rodzajów turystyki aktywnej – pieszej, rowerowej czy konnej. Niektóre z tych obiektów są także nawiązaniem do istotnych wydarzeń historycznych – zmian granic, przesiedleń (m.in. w czasie akcji „Wisła”), walk zbrojnych i partyzanckich, czy działalności UPA.

Dokument wskazuje, że to właśnie turystyka oparta na dziedzictwie kulturowym powinna zostać głównym kierunkiem rozwoju turystycznego Gminy Narol. Kierunek ten określony jest jako „Aktywne doznania”, na które składają się imprezy kulturalne, specyfika dziedzictwa kulturowego oraz zróżnicowane środowisko przyrodnicze, czyli kolejno turystyka kulturowa, poznawcza oraz aktywna i kwalifikowana.

Na podstawie tej analizy określono misję gminy, wizję oraz cele strategiczne.

Misją Gminy Narol jest „Wzmocnienie potencjału gospodarczego Gminy Narol prowadzące do poprawy jakości życia jej mieszkańców”.

Wizją, czyli werbalizacją kierunków rozwoju turystycznego gminy jest „Gmina Narol pręźnie funkcjonującym obszarem recepcji turystycznej bazującym na dziedzictwie kulturowym i przyrodniczym”.

Cele strategiczne rozwoju turystyki w gminie to:

Cel 1. Realizacja założeń długoterminowej współpracy z Gminą Zwierzyniec w zakresie turystyki i kultury.

Cel 2. Kompleksowy rozwój infrastruktury turystycznej.

Cel 3. Kreacja markowych produktów turystycznych uwzględniających różnorodność potencjału przyrodniczego i kulturowego Gminy Narol.

Strategia długofalowej współpracy Narola i Zwierzyńca (Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013, Działanie 1.4 „Promocja i współpraca” komponent współpraca, obszar tworzenie polityki rozwoju regionalnego)

Dokument został opracowany na podstawie idei partnerstw lokalnych, określanej jako "konkurencja przez kooperację". Gmina Narol oraz Gmina Zwierzyniec wyraziły wolę współpracy międzygminnej w zakresie turystyki i kultury. Zasobność w przyrodnicze i kulturowe walory turystyczne jest głównym, sprzyjającym uwarunkowaniem wspólnego działania.

Główną misją założenia jest "Promocja roztocza jako atrakcyjnego turystycznie regionu o urozmaiconych walorach kulturowych i przyrodniczych",

Wizją jest "Zwierzyniec i Narol turystyczno-kulturalnymi stolicami roztocza pełniącymi funkcje rozrządowe dla ruchu turystycznego napływającego do regionu";

Organizacyjny aspekt przedsięwzięcia zostanie zrealizowany przez powołanie międzygminnego partnerstwa na rzecz rozwoju turystyki w regionie roztoczańskim.

Z kolei aspekt operacyjny wiąże się ze stworzeniem międzygminnego produktu turystycznego, który pozwoli nawiązać konkurencję na rynku turystycznym.

Tym samym, poprzez współdziałanie na rzecz stworzenia regionalnego produktu turystycznego opartego na potencjale obydwu gmin wynikającym z położenia na obszarze Roztocza oraz współdziałania w zakresie przygotowania wspólnej oferty kulturalnej integrującej potencjał Zwierzyńca i Narola powstać ma produkt turystyczny "Bramy roztocza", który niezależnie od stopnia sformalizowania współpracy, posiada szereg zalet:

stwarza podstawy do powstania nowego, zintegrowanego produktu turystycznego,

istnieje możliwość w zasadzie nieograniczonego dołączania do tak powstałego produktu turystycznego kolejnych podmiotów z obydwu gmin,

następuje integracja lokalnej społeczności zaangażowanej w rozwój turystyki i kultury wokół wspólnego celu, który nota bene również zostaje zdefiniowany przez sam fakt tworzenia tego międzygminnego produktu turystycznego

skupiając członków zainteresowanych rozwojem turystyki stwarza możliwość podejmowania a kolejnych inicjatyw.

Studium analiza wartości kulturowych Miasta i Gminy Narol (październik, 1999)

Dokument został opracowany w ramach studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Narol i obejmuje: rys historyczny Narolszczyzny, wielokierunkową analizę dziedzictwa kulturowego uwzględniającą układy przestrzenne, zabytki nieruchome (budynki, cmentarze, parki), miejsca pamięci (kapliczki, krzyże przydrożne, pomniki) oraz informacje o stanie ich zachowania i kierunkach ochrony dziedzictwa. Studium wskazuje cztery strefy ochrony konserwatorskiej utworzone na terenie miasta i gminy Narol. Strefy te mogą występować łącznie. Na terenie gminy zasięg ich oddziaływania prezentuje się następująco:

Tabela 5. Gmina Narol – strefy ochrony konserwatorskiej

Strefa A - ścisłej ochrony konserwatorskiej		
W obrębie strefy obowiązuje zachowanie istniejących obiektów i ich rewaloryzacja. Wszelkie zmiany zabudowy muszą być zatwierdzane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.		
L.p.	Miejscowość	Obiekt
1.	Huta Różaniecka	Zespół cerkiewny
2.	Huta Różaniecka	Zespół kościelny
3.	Huta Złomy	Kościół
4.	Lipsko	Pozostałości dworu
5.	Lipsko	Pozostałości obwarowań
6.	Lipsko	Teren wokół rynku
7.	Łówcza	Zespół cerkiewny
8.	Łukawica	Kaplica
9.	Narol	Teren pałacowo-parkowy wraz z aleją przy drodze do Podlesiny
10.	Narol	Teren wokół rynku
11.	Narol	Tereny wokół rynku
12.	Narol	Wzdłuż trasy i osi widokowej w kierunku pałacu
13.	Narol	Zespół cerkiewny na Krupcu
14.	Płazów	Tereny wokół kościoła
15.	Płazów	Zespół cerkiewny
16.	Ruda Różaniecka	Zespół kościelny
17.	Ruda Różaniecka	Zespół pałacowy
18.	Wola Wielka	Zespół cerkiewny
Strefa K - ochrony krajobrazu		
W obrębie strefy obowiązuje zachowanie ukształtowania terenu zieleni i drzewostanu, z ewentualnym odtworzeniem brakujących elementów i usunięciem elementów wywołujących dysharmonię.		
L.p.	Miejscowość	Obiekt
1.	Huta Różaniecka	Cmentarz greko-katolicki (ob. rzymsko-katolicki) z I poł. XIX w.
2.	Huta Różaniecka	Cmentarz wojenny z 1939 r.
3.	Huta Stara	Cmentarz greko-katolicki
4.	Jędrzejówka	Cmentarz choleryczny z I poł. XIX w.
5.	Lipsko	Cmentarz rzymsko-katolicki z XIX w.

6.	Lipisko	Cmentarz wojenny z 1939 r.
7.	Łówcza	Cmentarz greko-katolicki (ob. komunalny) z pocz. XIX w.
8.	Łówcza	Cmentarz przycerkiewny
9.	Łówcza	Relikty parku podworskiego
10.	Łukawica	Cmentarz rzymsko-katolicki z 1941 r.
11.	Narol	Cmentarz greko-katolicki (Narol-Krupiec) z poł XIX w.
12.	Narol	Cmentarz rzymsko-katolicki (komunalny) z pocz. XIX w. z mauzoleum Puzynów
13.	Narol	Cmentarz żydowski z XVIII w.
14.	Narol	Założenie pałacowo-parkowe
15.	Płazów	Cmentarz greko-katolicki (przycerkiewny) z I poł. XIX w.
16.	Płazów	Cmentarz wielowyznaniowy z pocz XIX w.
17.	Płazów	Cmentarz wojenny z I wojny światowej
18.	Ruda Różaniecka	Cmentarz rzymsko-katolicki
19.	Ruda Różaniecka	Cmentarz wojenny
20.	Ruda Różaniecka	Założenie pałacowo-parkowe
21.	Wola Wielka	Cmentarz greko-katolicki z II poł. XIX w.
22.	Wola Wielka	Cmentarz greko-katolicki z XIX w.
23.	Wola wielka	Cmentarz przycerkiewny
24.	Wszystkie kapliczki i krzyże przydrożne objęte ochroną konserwatorską.	
Strefa E - ochrony ekspozycji		
W obrębie strefy obowiązuje zakaz sytuowania obiektów kubaturowych bez zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.		
Strefa obejmuje tereny przyległe do obiektów objętych strefami A oraz K. Studium określa zakres ochrony ekspozycji jedynie wokół części obiektów, co podyktowane jest skalą opracowania. W przypadku braku określonego na załączniku graficznym zakresu ochrony ekspozycji, przyjmuje się że wynosi on 50m wokół granicy terenu objętego strefą A i K.		
Strefa W - ochrony archeologicznej		
Obejmuje wszystkie stanowiska archeologiczne objęte ochroną konserwatorską.		

5.2 Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Rys historyczny Gminy Narol

Pierwsze ślady procesów osadniczych w obrębie obecnej gminy Narol pochodzą z czasów wczesnośredniowiecznych. Z latopisu halicko-wołyńskiego z 1211 roku wiemy, że najważniejszym ośrodkiem kulturalno-osadniczym obszaru był Lubaczów, który z racji położenia przy głównym trakcie komunikacyjnym odgrywał istotną rolę w rozwoju grodowym okolicy. Po dołączeniu tych ziem do państwa polskiego pod koniec XIV w., teren gminy przynależał do województwa bełskiego z siedzibą starostwa grodowego i niegrodowego umieszczoną właśnie w Lubaczowie. Ziemie te, jako lenno królów polskich, nadano Ziemowitowi IV, księciu rusko-mazowieckiemu, który zaktywizował kolonizacyjnie tereny Roztocza na prawie polskim, niemieckim i wołoskim. Jego działania dały początek pierwszym układom osadniczym należącym obecnie do gminy Narol, najstarszym z których jest Łówcza (1483), przez lata istniejąca pod nazwami Lowcze, Lovyecz oraz Łowce.

Kolejnym, silnym stymulatorem kolonizacyjnym było powstanie traktu bełskiego, związane z dynamicznym rozwojem sieci drożnych, który nastąpił w XVI wieku. Połączył on Bełz z dwoma innymi istotnymi ośrodkami na podkarpaciu - Jarosławiem i Przemyślem, a jego znaczenie wzrosło jeszcze bardziej

po lokacji Zamościa w roku 1580. Przyczyniło się to do powstania kolejnych miejscowości wzdłuż traktu, w tym: Florianowa (Narola) w 1592, Lipska w 1613 oraz Płazowa w 1614 roku. We Florianowie ludzie trudnili się rolnictwem, rzemiosłem i handlem. Według materiałów źródłowych już w 1618 roku miejscowość posiadała trzy młyny. Niespełna dwa lata wcześniej zbudowano we Florianowie drewnianą kaplicę pod wezwaniem św. Anny należąca do parafii rzymsko-katolickiej. Lipsko z kolei było miejscowością z dobrą infrastrukturą handlową. W jego centrum znajdował się rynek, umieszczony pomiędzy dworem a kościołem, z dochodzącymi do niego regularnymi ulicami. Dzięki staraniom Jana Lipskiego, Władysław IV nadał Lipsku w 1647 przywilej na 3 jarmarki rocznie. Płazów dla porównania miał prawo jedynie do dwóch. W Płazowie funkcjonował za to cech szewski, mieszczanie zajmowali się wyrobem mydła, smoły, potaszu, dziegciu oraz prochu strzelniczego. Eskalacja osadnictwa wzdłuż traktu bełskiego (a tym samym na terenie gminy Narol) trwała aż do końca pierwszej połowy XVII wieku. Przerwał ją marsz wojsk powstańczych Bohdana Chmielnickiego na Zamość w roku 1648. Na trasie przemarszu znalazły się m.in. Florianów (Narol) oraz Lipsko. Miasta zostały zniszczone i splądrowane, a ich ludność wymordowana. Ilość domów we Florianowie spadła z 238 do 26 (lub 29 w zależności od źródła). Lipsko zmalało z 234 domostw do 27 i nigdy nie wróciło do dawnej świetności, stopniowo spadając do rangi wsi.

Na przestrzeni najbliższego pięćdziesięciolecia tereny gminy Narol znajdowały się na trasie przemarszu wojsk szwedzkich w 1655, węgierskich w 1657 oraz tureckich i tatarskich w 1672 roku. W 1665 roku ponownie zaczęli napływać nowi osadnicy. Powstała nowa osada, która od sąsiedniej wsi dziedzicznej Łaszczów przyjęła z czasem nazwę Narol (od lokalizacji „na roli”), a pierwotny Florianów/Narol został nazwany Narołem Starym (obecnie Narol Wieś).

W 1772 roku w wyniku I rozbioru Polski, cały obszar gminy Narol przypadł Austrii i wszedł w skład Galicji i Lodomerii. Początkowo wszedł w skład cyrkułu bełskiego (powiat Tomaszowski), a po jego likwidacji do cyrkułu żółkiewskiego. W 1776 Feliks Antoni Łoś herbu Dąbrowa, ówczesny właściciel Narola, syn Michała z Grotkowa Łoś, generał wojsk koronnych, wojewoda pomorski (1779-1790), starosta wiszeński i skarszewski, przystąpił do budowy swojej rezydencji – pałacu Łosiów, co przyciągnęło do miasta nowych osadników. Sam Feliks Antoni osadził tutaj rzemieślników. Budowa trwała pięć lat – od 1776 do 1781 roku. Powstała tutaj Akademia Narolska – pierwsza akademii artystyczna na ziemiach polskich. Znalazła się w niej szkoła muzyczna, dramatyczna oraz teatr. W latach 1790-1804 ufundował nowy klasycystyczny kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Plany rozwojowe miejscowości przekreśliła śmierć Feliksa Antoniego Łośa w 1804 roku. W XVIII wieku na znaczeniu zyskała za to inna miejscowość Ruda Różaniecka, która była ważnym ośrodkiem wytopu i obróbki żelaza. Znajdował się tam wielki piec hutniczy, 4 fryszerki, gwoździarnia i kuźnica. W XIX wieku funkcjonowała tu nawet papiernia. W tym czasie Płazów stał się ośrodkiem ludowego drzeworytnictwa, dzięki któremu znacznie się wzbogacił, zaś Huta Różaniecka (pierwotnie Huta Płazowska oraz Huta Prosta Płazowska), położona w sąsiedztwie Puszczy Solskiej, była ośrodkiem przemysłu leśnego, smolarstwa, gonciarstwa i węglarstwa. Założono w niej hutę szkła zwykłego, a od XIX wieku wydobywano tam kamień wapienny w obrębie bruśnieńskiego rejonu kamieniarskiego.

W roku 1867 w Galicji wprowadzono nowy podział administracyjny. Narol wszedł w skład powiatu cieszanowskiego. Obszar dworski został samodzielną jednostką, a miejscowość uzyskała status miasteczka, w którym postawiono Urząd Gminy obejmującej miasta Krupiec i przysiółek Młynki. Narol liczył wówczas 1600 mieszkańców – Polaków, Ukraińców, Żydów. W 1910 Narol liczył już 2323 obywateli. Liczba ludności wzrastała aż do rozpoczęcia I wojny światowej. Od 15 sierpnia do 10 września 1914 roku toczyły się tutaj walki armii austro-węgierskiej z V armią rosyjską. Narol i Lipsko zostały niemal doszczętnie spalone przez wycofujące się wojska austriackie. W efekcie Narol wiele stracił ze swojego miejskiego charakteru (zniknęły m.in. kamienice z charakterystycznymi podcieniami, umieszczone na rynku) i zyskał status gminy wiejskiej. W okresie dwudziestolecia międzywojennego ludność tu zamieszkująca parała się rolnictwem, rzemiosłem i handlem. W 1930 r. Narol ponownie otrzymał odebrane prawa miejskie, jednak niedługo potem ponownie je utracił. W 1938 roku liczył 2425 mieszkańców.

II wojna światowa również nie oszczędziła Narolszczyzny. Już 7 września miał miejsce pierwszy nalot lotniczy, zaś 13 września wkroczyły tu wojska niemieckie. Na ich miejsce wkroczyły wojska radzieckie, a następnie – po ustaleniu linii demarkacyjnej – znów wojska niemieckie. W wyniku tych rozsad spłonęło ponad 75% zabudowań. Ocalał tylko ratusz, kościół i kilka domów nad Tanwią. Narol wszedł w skład Generalnego Gubernatorstwa. Działała tutaj dość liczna kompania AK, a gdy pojawiło się zagrożenie ze strony UPA, wszystkim Ukraińcom polecono opuścić miasto. Ludność żydowska uprzednio już przeniosła

się do Rawy Ruskiej, wówczas należącej już do Związku Radzieckiego. W konsekwencji, po akcjach przesiedleńczych, tereny Gminy Narol zostały pozbawione swojego wielokulturowego charakteru. Od 1942 dokonywano na terenie ziemi narolskiej wielu zbrodni na mieszkańcach (głównie pochodzenia żydowskiego). Utworzono tu także obóz pracy dla Żydów.

Po zakończeniu wojny, Narol stopniowo się odbudowywał. Nazwa „Narol Miasto” powoli zanikała, ustępując uogólnionej „Narol”. Za datę jej definitywnego zniknięcia przyjmuje się rok 1954, gdy powołano gromady w miejscu gmin.

5.2.2. Zabytki archeologiczne

Najstarsze ślady archeologiczne na terenie gminy pochodzą z epoki neolitu oraz eneolitu, a konkretnie kultury ceramiki sznurowej, pod wpływem której pozostawał obszar całego Roztocza aż do 1800 r. p. n. e. Jej charakterystyczną cechą jest prawie całkowity brak osad. Odnajdowane są głównie ślady krótkotrwałych obozowisk, szałasów i ziemianki. Obrządek pogrzebowy zdominowany było rzez pochówki pojedyncze, głównie w grobach płaskich i kurhanach.

Najbardziej charakterystycznym wyróżnikiem wytworów tej kultury jest ceramika. Najczęściej występujące formy to puchary o esowatym profilu, amfory o baniastym brzuścu, dzbanki miski i kubki a w późniejszych fazach również puchary moździerzowate i doniczkowate. Naczynia zdobiono, w ich górnych partiach, poziomymi odciskami sznura lub rytymi liniami (stąd nazwa). Amfory zdobiono pionowymi liniami od szyjki do wydęcia brzuśca. Wyroby kamienne kultury ceramiki sznurowej reprezentowane są głównie przez topory bojowe ze zwisającymi ostrzami i obuchami w kształcie odwróconego czołna. Wyroby krzemienne to przede wszystkim siekierki, sztylety liściowate, groty strzał i oszczepów. Typową ozdobą były naszyjniki z kłów zwierzęcych.

Poza eneolitem, na terenie gminy można odnaleźć ślady osadnictwa z epoki brązu (głównie w Narolu i Lipsku) oraz wczesnego średniowiecza, wzmiankowanej w rysie historycznym gminy Narol. Ponadto dwa stanowiska na terenie gminy wpisane są do rejestru zabytków. Jest to neolityczne cmentarzysko kurhanowe w Brzezinkach, AZP 97-89/1 (129), wpisane do rejestru zabytków pod nr A-437 oraz kurhan w Łuskawicy z okresu wpływów rzymskich, AZP 97-89 (130). Inne kurhany można odnaleźć praktycznie na terenie całej gminy, m.in. w miejscowościach Chlewiska, Dębiny, Jędrzejówka, Lipie, Lipsko, czy Narol.

5.2.3. Zabytki nieruchome na terenie gminy Narol

Na terenie gminy dominują dwie charakterystyczne kategorie układów przestrzennych: układy staromiejskie oraz ruralistyczne. Te pierwsze reprezentowane są głównie przez małomiasteczkową zabudowę Narola, Lipska oraz Płazowa z XVI i XVII wieku. Ich śladów można doszukiwać się w rozplanowaniu sieci ulicznej oraz na podstawie starych map, ponieważ zabudowa miejska w ich wypadku uległa praktycznie całkowitemu zniszczeniu, a granice układów z czasem uległy zatarciu. Z kolei w układach przestrzennych wsi można doszukiwać się pierwotnie występującej zabudowy łańcuchowej (np. Huta Różaniecka, Łówcza, Lipie), ulicowej, wielodrożnej (np. Ruda Różaniecka, Jędrzejówka) czy widlicy (Łuskawica), jednak żywiołowa i dość chaotyczna rozbudowa miejscowości w okresie powojennym sprawiła, że utraciły swój pierwotny charakter.

Historyczna zabudowa mieszkalna wsi składa się przede wszystkim z domów drewnianych, charakterystycznych dla obszaru Roztocza. Na ich tle wyróżnia się architektura sakralna, np. cerkiew greckokatolicka p.w. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Płazowie, Cerkiew greckokatolicka p.w. Wniebowzięcia Matki Bożej w Woli Wielkiej, Cerkiew parafialna Złożenia Szat Matki Boskiej w Krupcu, czy cerkwie greko-katolickie w Łówczy i Rudzie Różanieckiej. Wśród architektury wyznania rzymskokatolickiego na uwagę zasługuje kapliczka z figurą świętego Jana Nepomucena w Narolu, kościół parafialny pod wezwaniem Świętego Andrzeja Apostoła w Lipsku i Kościół parafialny pod wezwaniem świętego Michała Archanioła w Płazowie.

Dawniej teren gminy obfitował również w większą ilość zabytków architektury rezydencjonalnej, obecnie jednak zachował się jedynie imponujący Pałac Łosiów wraz z ogrodem włoskim. Wybudowany w XVIII wieku przez Antoniego Feliksa Łosia budynek na planie podkowy pałac z pawilonami i arkadami oraz reprezentacyjną bramą należy do najbardziej charakterystycznych obiektów regionu. Dawniej, za sprawą znajdującej się tutaj szkoły dramatycznej i muzycznej, pełnił ważną rolę ośrodka kulturalnego. Obecnie jest własnością Fundacji Pro Academia Narolense.

Pałac powstał z inicjatywy Antoniego Feliksa hrabiego Łosia. Został on wzniesiony w latach 1770- 1781 prawdopodobnie wg. Projektu Columbaniego. Pałac na kształt podkowy z dwiema ćwierćkolistymi galeriami. Kształt pałacu związany jest ze znakiem rodowym Łosiów, podkową. Pośrodku usytuowany jest budynek główny, dwukondygnacyjny, z nieznacznie wysuniętymi wykuszami, połączonymi arkadami z dwoma pawilonami bocznymi. Pałac liczył 50 pokoi, z których szczególnie ozdobna była sala balowa zdobiona freskami przedstawiającymi wieżę Leonarda w Bosforze i sceny rybackie. Rezydencję otacza ogród w stylu włoskim zaprojektowany przez Norberta Hammerschmidta.

Teren gminy Narol obfity jest również w elementy małej architektury (kapliczki, krzyże przydrożne) o charakterze dziękczynnym, obrzędowym, czy wotowym, które przez społeczność lokalną traktowane są jako dobro lokalne i otaczane właściwą opieką na miarę jej możliwości.

5.2.4. Zabytki w zbiorach muzealnych

Na terenie gminy Narol funkcjonuje jedynie jeden obiekt pełniący działalność wystawienniczą. Jest nim Izba Muzealna w Lipsku. Jej zbiory pochodzą głównie od osób prywatnych. Obejmują głównie eksponaty różnego przeznaczenia z XIX i XX wieku, dokumentując w ten sposób życie codzienne oraz historię Narolszczyzny.

5.2.5. Dziedzictwo niematerialne

Charakterystycznym elementem dziedzictwa kulturowego gminy Narol jest działalność bruśnieńskich kamieniarzy. Krzyże przydrożne (np. w Lipsku, Narolu, Płazowie) oraz nagrobne wykonywane przez nich z wapienia i piaskowca są powszechne na terenie całej gminy oraz jej licznych cmentarzy rzymsko i greko-katolickich, zwłaszcza we wschodniej części Roztocza. Wraz z kapliczkami oraz pomnikami współtworzą bogaty zasób miejsc pamięci gminy. Zestawienie najciekawszych z nich ilustruje poniższa tabela.

Tabela 6. Gmina Narol – najciekawsze przykłady zabytkowej małej architektury

L.p.	Miejscowość	Obiekt
1.	Huta Różaniecka	Krzyż przydrożny
2.	Huta Różaniecka	Krzyż przydrożny na pamiątkę zniesienia pańszczyzny w 1848 r.
3.	Huta Różaniecka-Ruda Różaniecka	Obelisk ku pamięci mieszkańców Huty Różanieckiej rozstrzelanych w 1943 r.
4.	Lipsko	Kapliczka Matki Boskiej z Dzieciątkiem
5.	Lipsko-Łukawica	Obelisk ku pamięci ofiar UPA z okresu II wojny światowej
6.	Łówcza	Głaz pamiątkowy upamiętniający milicjantów poległych w walce z UPA w marcu 1945 r.
7.	Łukawica	Kaplica domkowa
8.	Narol	Głaz pamiątkowy 300-lecia zwycięstwa Jana III Sobieskiego nad Tatarami w 1672 r.
9.	Narol	Kaplica postumentowa
10.	Narol	Kapliczka dla służby dworskiej p.w. Serca Jezusowego
11.	Narol	Kapliczka św. Jana Nepomucena
12.	Narol	Kolumna z figurą św. Floriana
13.	Narol	Obelisk ku pamięci ofiar II wojny światowej
14.	Narol-Lipsko	Krzyż przydrożny
15.	Płazów	Kapliczka Chrystusa Frasobliwego
16.	Płazów	Krzyż przydrożny
17.	Płazów	Pomnik na 10 rocznicę odzyskania niepodległości w 1928 r.
18.	Wola Wielka	Kaplica domkowa

Na terenie gminy Narol organizowane są również różne wydarzenia kulturalne o charakterze lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym. Najistotniejszym z nich jest z całą pewnością Cesarsko-królewski Jarmark Galicyjski. Wzorowany na dawnych jarmarkach i targach galicyjskich skupia się wokół promowania twórców ludowych (muzyków, rzemieślników), a także bogatej tradycji regionu. Corocznie uczestniczy w jarmarku ok. 3000 osób.

Drugim, istotnym wydarzeniem kulturalnym na terenie gminy jest Festiwal Narol.Arte im Pana, Wójta i Plebana. Jego formuła artystyczna nawiązuje do dawnej kultury Galicji w trzech aspektach: dworskim, plebejskim i religijnym. Wydarzenia festiwalowe mają miejsce w narolskim pałacu, ratuszu, cerkwi oraz kościele parafialnym. W ich skład wchodzi koncerty i recitale wykonawców muzyki folkowej, ludowej oraz klasycznej, a także Międzynarodowe Galicyjskie Warsztaty Artystyczne, pełniące funkcję imprezy towarzyszącej. Organizatorem wydarzeń jest Narolski Ośrodek Kultury we współpracy z podmiotami zewnętrznymi, z których najważniejszym jest Fundacja Pro Academia Narolense, zasłużona dla gminy wsparciem w organizacji licznych warsztatów, spotkań i imprez kulturalnych. Rosnąca popularność działań Fundacji przyczyniła się do powstania dwóch zespołów - "Ensemble de Narol" Tytusa Wojnowicza i Zespół Instrumentów Dawnych "Narol Baroque" Władysława Kłosiewicza, które koncertują w całym kraju.

Na terenie gminy działa także 14 kół gospodyń wiejskich, zrzeszających ok. 140 kobiet oraz liczni artyści ludowi (np. Jerzy Józef Kowalczyk, artysta-malarz-rzeźbiarz ze wsi Jacków Ogród).

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Narol trzydzieści trzy obiekty wpisane są do rejestru zabytków. Ich zestawienie prezentuje poniższa tabela:

Tabela 7. Gmina Narol – rejestr zabytków.

L.p.	Miejscowość	Ulica	Nr	Nazwa	Datowanie	Forma ochrony
1.	Lipsko		-	Zespół Kościoła	XIX	A-327 z 4.08.2009
2.	Łówcza		-	CMENTARZ GR.-KAT	XIX	A-118 z 05.02.1971
3.	Łówcza		-	KAPLICA CMENTARNA	1848	A-118 z 05.02.1971
4.	Narol		-	ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. NARODZENIA NMP:		A-207 z 8.06.2007
5.	Narol		-	kościół	1790-1804	A-207 z 8.06.2007
6.	Narol		-	dzwonnica	XIX	A-207 z 8.06.2007
7.	Narol		-	ogrodzenie	II poł. XIX	A-207 z 8.06.2007
8.	Narol			CMENTARZ	XIX w.	A-743 z 4.11.1986
9.	Narol		-	MAUZOLEUM RODZINY PUZYNÓW na cmentarzu grzebalnym	1881	A-163 z 4.11.1986
10.	Narol	Kościelna	-	SZKOŁA	1907	A-742 z 21.04.1997
11.	Narol		-	Ratusz	I poł. XX	A-461 z 21.01.2011
12.	Narol		-	ZESPÓŁ PAŁACOWY ŁOSIÓW		A-256 z 14.10.1959
13.	Narol		-	pałac z 2 ćwierćkolistymi galeriami	1770-1781	A-256 z 14.10.1959
14.	Narol		-	2 kordegardy	poł. XVIII	A-256 z 14.10.1959
15.	Narol		-	brama	poł. XVIII	A-256 z 14.10.1959
16.	Narol		-	park	1773	A-705 z 30.10.1971

17.	Narol		-	dom administratorów dóbr narolskich	2 poł. XIX	A-831 z 10.02.1998
18.	Narol	ul. Józefowska	10	Budynek stajni, ob. garaż w zespole plebańskim		A-434 z 2.11.2010
19.	Narol Krupiec		-	Zespół cerkiewny	1899	A-247 z 12.12.2007
20.	Płazów		-	ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA:		A-868 z 9.09.1997
21.	Płazów		-	kościół	1818	A-868 z 9.09.1997
22.	Płazów		-	2 dzwonnice	XIX	A-868 z 9.09.1997
23.	Płazów		-	ogrodzenie i brama	XIX	A-868 z 9.09.1997
24.	Płazów		-	CMENTARZ RZ.-KAT. i GR.-KAT.	XIX	A-168 z 15.12.1986
25.	Ruda Różaniecka		-	ZESPÓŁ PAŁACOWY:		A-238 z 28.07.1987
26.	Ruda Różaniecka		-	pałac	1740	A-238 z 28.07.1987
27.	Ruda Różaniecka		-	oficyna	k. XVIII	A-238 z 28.07.1987
28.	Ruda Różaniecka		-	park krajobrazowy	pocz. XIX	A-238 z 28.07.1987 i A-258 z 18.10.1987
29.	Wola Wielka		-	ZESPÓŁ CERKWI GR.-KAT. FIL. P.W. BOGURODZICY POKROW:		A-39 z 26.06.2001
30.	Wola Wielka		-	cerkiew, ob. nie użytkowana	1755	A-39 z 26.06.2001
31.	Wola Wielka		-	dzwonnica	1755	A-39 z 26.06.2001
32.	Wola Wielka		-	pozostałości cmentarza przycerkiewnego	XVIII-XIX	A-39 z 26.06.2001
33.	Wola Wielka		-	ogrodzenie	1755	A-39 z 26.06.2001

5.3.2. Pozostałe zabytki nieruchome w wojewódzkiej ewidencji zabytków

W ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, znajduje się 166 obiektów. Wymagają one dokładnej weryfikacji w terenie, celem sprawdzenia ich stanu zachowania. Z racji występowania dużej ilości zabytków architektury drewnianej, istnieje podejrzenie że obiekty te mogły na przestrzeni lat utracić walory zabytkowe, bądź ulec całkowitemu zniszczeniu. Wykaz obiektów włączonych do wojewódzkiej ewidencji zabytków przedstawia Tabela 8.

Tabela 8. Gmina Narol – wojewódzka ewidencja zabytków.

L.p.	Miejscowość	Ulica	Nr	Nazwa	Datowanie
1.	Bieniaszówka			KAPLICA naprzeciwko domu nr 79	1. 20 XX i 1. 50. XX w.
2.	Bieniaszówka		50	DOM NR 50	1946 r.
3.	Chlewiska		-	KAPLICA	4 ćw. XIX
4.	Chlewiska		9	DOM NR 9	1. 30 XX
5.	Chlewiska		35	DOM NR 35	1 ćw. XX ?, 1947
6.	Chlewiska		36	DOM NR 36	1. 20 XX

7.	Chlewiska		62	DOM NR 62	ok. 1910
8.	Chlewiska-Majdan		75	dom	4 ćw. XIX
9.	Chlewiska-Majdan		79	DOM NR 79	1. 20 XX
10.	Huta Różaniecka		-	RUINA CERKWI GR.-KAT. FIL. P.W. ŚW. MIKOŁAJA	1825
11.	Huta Różaniecka		73	KAPLICZKA naprzeciw domu nr 73	1 ćw. XX
12.	Huta Różaniecka		15	DOM NR 15	1 ćw. XX
13.	Huta Różaniecka		95	DOM NR 95	ok. 1920
14.	Huta-Złomy		-	KOŚCIÓŁ FILIALNY	XIX/XX, 1957
15.	Huta-Złomy?			SCHRONY	1939-41
16.	Jędrzejówka		-	ŚWIETLICA	2 ćw. XX
17.	Jędrzejówka		7	DOM NR 7	1930
18.	Jędrzejówka		29	DOM NR 29	1. 30 XX
19.	Jędrzejówka		56	DOM NR 56	1. 30 XX
20.	Jędrzejówka		89	DOM NR 89	1 ćw. XX
21.	Kadłubiska		23	ZAGRODA NR 23	
22.	Kadłubiska		23	dom	1. 30 XX
23.	Kadłubiska		31	DOM NR 31	1. 20 XX
24.	Kadłubiska		33	DOM NR 33	2 ćw. XX
25.	Kadłubiska		41	DOM NR 41	1. 30 XX
26.	Kadłubiska		-	KUŹNIA, ob. magazyn	1. 20-30 XX
27.	Kadłubiska		19	STAJNIA w zagrodzie nr 19	mur.(kam.)
28.	Lipie		-	PARK FOLWARCZNY	XVII/XVIII
29.	Lipie		3	DOM NR 3	ok. 1920
30.	Lipie		40	DOM NR 40	1. 30 XX
31.	Lipie		44	DOM NR 44	1. 30 XX
32.	Lipsko		-	ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. ANDRZEJA AP.:	
33.	Lipsko		-	kościół	2 poł. XVIII
34.	Lipsko		-	plebania	XIX
35.	Lipsko		-	KAPLICA	XIX
36.	Lipsko		-	POZOSTAŁOŚCI FORTYFIKACJI MIEJSKICH	XVII
37.	Lipsko		-	POZOSTAŁOŚCI ZESPOŁU ZAMKOWEGO:	
38.	Lipsko		-	fortyfikacje bastejowe	XVI/XVII

39.	Lipsko		-	ogród włoski, XVI/XVII	
40.	Lipsko	Rynek	9?	KARCZMA, ob. dom mieszkalny nr 9?	XIX
41.	Lipsko	ul. Rynek	-	SKLEP	1. 30 XX
42.	Lipsko	ul. Kręta	14	DOM NR 14	1925
43.	Lipsko	ul. Kręta	16	DOM NR 16	ok. 1920
44.	Lipsko	Kręta	18	DOM NR 18	1. 30 XX
45.	Lipsko	Mogilek	4	DOM NR 4	1. 30 XX
46.	Lipsko	Mogilek	5	DOM NR 5	1. 30 XX (1935)
47.	Lipsko	Mogilek	7	DOM NR 7	1932
48.	Lipsko	Mogilek	16	DOM NR 16	1. 20 XX
49.	Lipsko	ul. Wesoła	13	DOM NR 13	ok. 1920
50.	Lipsko	ul. Wesoła	15	DOM NR 15	1. 20 XX
51.	Łówcza		-	ZESPÓŁ CERKWI GR.-KAT. PAR. P.W. ŚW. PARASKEWY, ob. kościoła rzym.-kat. fil.:	
52.	Łówcza		-	cerkiew	1796-1799
53.	Łówcza		-	dzwonnica	ok. 1820
54.	Łówcza		-	POZOSTAŁOŚCI ZESPOŁU DWORSKIEGO:	
55.	Łówcza		-	pozostałości parku	XVIII/XIX
56.	Łówcza		7	DOM NR 7	1. 20 XX
57.	Łówcza		14	DOM NR 14	1. 30 XX
58.	Łówcza		15	DOM NR 15	1 ćw. XX
59.	Łukawica		-	KAPLICA	XIX
60.	Łukawica		29	DOM NR 29	1. 30 XX
61.	Łukawica		30	DOM NR 30	1. 30 XX
62.	Narol		-	UKŁAD URBANISTYCZNY, XVI	
63.	Narol	ul. Kościelna	12	ZESPÓŁ PLEBAŃSKI	
64.	Narol	ul. Kościelna	12	wikarówka, ob. dom	1. 20-30 XX
65.	Narol		-	KAPLICA PAŁACOWA ŁOSIÓW	2 poł. XVIII
66.	Narol		-	KAPLICZKA	2 poł. XVIII
67.	Narol	Warszawska	-	KAPLICZKA naprzeciw domu nr 16	1 poł. XIX
68.	Narol	Rynek	-	RATUSZ, Rynek	1. 30 XX
69.	Narol		-	słup-latarnia	XVIII
70.	Narol	Józefowska	3	DOM NR 3	1. 20 XX
71.	Narol	Józefowska	9	DOM NR 9	1. 20 XX

72.	Narol	Józefowska	15	DOM NR 15 (d. 10)	1. 20 XX
73.	Narol	ul. Józefowska	16	DOM NR 16 (d.11)	1. 20 XX
74.	Narol	Józefowska	19	DOM NR 19 (d.20)	1. 20 XX
75.	Narol	ul. Józefowska	21	DOM NR 21	1. 20 XX
76.	Narol	ul. Józefowska	24	DOM NR 24	1. 20 XX
77.	Narol	Józefowska	28	DOM NR 28 (d.26?)	1. 30 XX
78.	Narol	ul. Kościelna	8	DOM NR 8	1. 20 XX
79.	Narol	ul. Lwowska	7	DOM NR 7	1. 20.30. XX
80.	Narol	Podzamcze	1	DOM NR 1	1. 20. XX
81.	Narol	ul. Podzamcze	3	DOM NR 3	1. 20 XX
82.	Narol	ul. Warszawska	12	DOM NR 12	ok. 1920
83.	Narol	ul. Warszawska	-	DOM	1. 20 XX
84.	Narol	ul. Warszawska	-	DOM	1. 20 XX
85.	Narol	Krupiec	-	ZESPÓŁ CERKWI GR.-KAT. PAR. P.W. ZŁOŻENIA SZAT MB:	
86.	Narol	Krupiec	-	cerkiew, ob. nie użytkowana	1899
87.	Narol	Krupiec	-	dzwonnica	1. 30 XX
88.	Narol	Krupiec (cz. m. Narol)	-	PRZEDSZKOLE, ul. Bohaterów Września 1939	ok. 1900
89.	Narol	Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	21	DOM NR 21	1. 30 XX
90.	Narol	ul. Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	27	DOM NR 27	1. 30 XX
91.	Narol	ul. Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	36	DOM NR 36	1 ćw. XX
92.	Narol	Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	39	DOM NR 39, ob. leśnictwo	1. 30 XX
93.	Narol	ul. Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	-	DOM	1. 20 XX
94.	Narol	ul. Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	-	DOM	1. 20 XX
95.	Narol	Kościuszki (Krupiec)	1	DOM NR 1	1 ćw. XX
96.	Narol	ul. Kościuszki (Krupiec)	5	DOM NR 5	1. 20 XX
97.	Narol-wieś		-	SZKOŁA, ob. nieużytkowana	1928
98.	Narol-wieś		41	ZAGRODA NR 41	
99.	Narol-wieś		41	dom	1 ćw. XX
100.	Narol-wieś		41	stajnia	ok. 1920

101.	Narol-wieś		87	dom nr 87	1. 30 XX
102.	Narol-wieś		20	DOM NR 20	1. 30 XX
103.	Narol-wieś		24	DOM NR 24	4 ćw. XIX
104.	Narol-wieś		47	DOM NR 47	4 ćw. XIX (1891)
105.	Narol-wieś		69	DOM NR 69	1. 30 XX
106.	Narol-wieś		89	DOM NR 89	1. 20 XX
107.	Narol-wieś		103	DOM NR 103	1. 30 XX
108.	Narol-wieś		112	DOM NR 112	1. 30 XX
109.	Narol-wieś		125	DOM NR 125	1. 20 XX
110.	Narol-wieś		149	DOM NR 149	1. 30 XX
111.	Płazów		-	plebania	1818
112.	Płazów		-	CERKIEW GR.-KAT. PAR. P.W. ZAŚNIĘCIA NMP, ob. nie użytkowana	1936
113.	Płazów	Cmentarna	-	KAPLICA	1 ćw. XX
114.	Płazów	Sikorskiego	-	KAPLICZKA	1 poł. XIX
115.	Płazów	Mickiewicza	-	KARCZMA, ob. sklep	XVIII/XIX
116.	Płazów	ul. Piaskowa	2	DOM NR 2	ok. 1910
117.	Płazów	Sikorskiego	5	DOM NR 5	ok. 1920
118.	Płazów	Sikorskiego	20	dom	1. 20. 30 XX
119.	Płazów	Szkolna	7	DOM NR 7	1. 30 XX
120.	Płazów	ul. Świerczewskiego	16	DOM NR 16	ok. 1900
121.	Podlesina		-	DOM LUDOWY	1. 30 XX
122.	Podlesina		8	DOM NR 8	1. 20 XX
123.	Podlesina		14	DOM NR 14	1. 20 XX
124.	Podlesina		15	DOM NR 15	1. 20 XX
125.	Podlesina		17	DOM NR 17	1.20.30 XX
126.	Podlesina		26	DOM NR 26	1927
127.	Podlesina		30	DOM NR 30	1. 20 XX
128.	Podlesina		35	DOM NR 35	1. 20 XX
129.	Ruda Różaniecka		124	KAPLICZKA obok domu nr 124	ok. 1900
130.	Ruda Różaniecka		269	KAPLICZKA obok domu nr 269	1 ćw. XX
131.	Ruda Różaniecka		50	FIGURA MATKI BOSKIEJ obok domu nr 50	1 poł. XIX

132.	Ruda Różaniecka		-	leśniczówka, ob. dom mieszkalny	XIX
133.	Ruda Różaniecka		-	gorzelnia	pocz. XX
134.	Ruda Różaniecka		124	ZAGRODA NR 124	
135.	Ruda Różaniecka		-	dom	ok. 1920
136.	Ruda Różaniecka		219	ZAGRODA NR 219	
137.	Ruda Różaniecka		219	dom	1. 20 XX
138.	Ruda Różaniecka		219	stajnia	1 ćw. XX
139.	Ruda Różaniecka		228	ZAGRODA NR 228	
140.	Ruda Różaniecka		228	budynek gospodarczy	1. 30 XX
141.	Ruda Różaniecka		22	DOM NR 22	1 ćw. XX
142.	Ruda Różaniecka		27	DOM NR 27	1 ćw. XX
143.	Ruda Różaniecka		28	DOM NR 28	ok. 1920
144.	Ruda Różaniecka		120	DOM NR 120	1. 20 XX
145.	Ruda Różaniecka		121	DOM NR 121	1. 30 XX
146.	Ruda Różaniecka		125	DOM NR 125	ok. 1920
147.	Ruda Różaniecka		131	DOM NR 131	ok. 1920
148.	Ruda Różaniecka		150	DOM NR 150	ok. 1900
149.	Ruda Różaniecka		154	DOM NR 154	1. 30 XX
150.	Ruda Różaniecka		157	DOM NR 157	ok. 1900
151.	Ruda Różaniecka		159	DOM NR 159	1. 30 XX
152.	Ruda Różaniecka		172	DOM NR 172	1. 20 XX
153.	Ruda Różaniecka		194	DOM NR 194	1918
154.	Ruda Różaniecka		195	DOM NR 195	1932
155.	Ruda Różaniecka		200	DOM NR 200	1932
156.	Ruda Różaniecka		241	DOM NR 241	1. 30 XX

157.	Ruda Różaniecka		243	DOM NR 243	1. 20 XX
158.	Ruda Różaniecka		271	DOM NR 271	1. 20 XX
159.	Ruda Różaniecka		278	DOM NR 278	1. 30 XX
160.	Ruda Różaniecka		279	DOM NR 279	1. 20 XX
161.	Ruda Różaniecka		284	DOM NR 284	1. 30.40. XX
162.	Ruda Różaniecka		298	DOM NR 298	1 ćw. XX
163.	Ruda Różaniecka		-	DOM	1 ćw. XX
164.	Wola Wielka-Brzezinki		138	DOM NR 138	1. 20 XX
165.	Wola Wielka-Jaków-Ogród		97	DOM NR 97	1. 20 XX
166.	Wola Wielka-Jaków-ogród		105	DOM NR 105	1. 30 XX

5.4 Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

5.4.1. Gminna Ewidencja Zabytków gminy Narol

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust.1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Po wejściu w życie nowelizacji gmina Narol przystąpiła do prac związanych z powołaniem do życia Gminnej Ewidencji Zabytków. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568) oraz Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r., w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. nr 113, poz. 661), jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

Karta ewidencyjna zabytku zawiera w szczególności dane umożliwiające określenie zabytku, jego miejsce położenia lub przechowywania, zwięzły opis cech i wartości kulturowych oraz wskazanie właściciela i posiadacza zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Narol została przygotowana według specyfikacji przygotowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Rys. 1. Gmina Narol – przykładowa karta gminnej ewidencji zabytków

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTKU NIERUCHOMEGO NIEWPISANEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW		3. Miasto/województwo ŁUKAWICA
1. Nazwa PLEBANIA	2. Czas powstania 2 ćw. XX w.	4. Adres (ulica nr posesji) OBOK KOŚCIOŁA W ŁUKAWICY
5. Zdjęcie graficzne 		6. Przynalazłość administracyjna województwa podkarpackie powiat lubaczowski gmina Narol
		8. Stan zachowania DOBRY
10. Istnieje zagrożenie postępującej konserwacji BRAK		11. Adresy i dane kontaktowe (adres, telefon, e-mail, strona internetowa, inne dane kontaktowe)
		12. Odkrycie karty ewidencyjnej (data i autor) Marcin Wilczyński

Podczas prac nad Gminną Ewidencją Zabytków dokonano weryfikacji zasobu znajdującego się w wykazie Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pod kątem stanu faktycznego wraz z uwzględnieniem obiektów nie umieszczonych w nim wcześniej, a wskazanych przez WKZ do weryfikacji w terenie.

W załączniku nr 1 znajduje się tabela zabytków nieruchomych znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Narol.

Tabelę zabytków archeologicznych zawiera załącznik nr 2.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEN (ANALIZA SWOT)

Mocne strony:

Miasto Narol, które pełni istotną funkcję ośrodka gospodarczego, kulturalnego i oświatowego, festiwal Narol.Arte oraz Cesarsko-Królewski Jarmark Galicyjski, dobrze zachowana charakterystyczna dla regionu architektura drewniana wsi, aktualne dokumenty strategiczne na poziomie wojewódzkim i powiatowym regulujące kwestię opieki nad zabytkami, społeczność lokalna podtrzymująca tradycję ludową, duża ilość kapliczek i krzyży przydrożnych stanowiących dobro lokalne, rewitalizowany Pałac Łosiów,

obiekty sakralne o dużych walorach historycznych i turystycznych;

Słabe strony:

zacierające się granice historycznych układów ruralistycznych i staromiejskich,

zły stan techniczny obiektów architektury drewnianej,

rozprzestrzenianie się zabudowy poza zwarte układy osadnicze,

słabo rozwinięta baza turystyczna;

Szanse:

zachowanie zasadniczych cech krajobrazu kulturowego gminy,

podniesienie atrakcyjności turystycznej z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego – zagospodarowanie szlaków turystycznych istniejących i nowych przy wyeksponowaniu obiektów zabytkowych i zabytków archeologicznych,

utrzymanie i eksponowanie zachowanych zabytków o walorach lokalnych, tworzących lokalny klimat,

podniesienie poziomu realizacji architektonicznych oraz sposób zagospodarowania działek,

kształtowanie nowego zagospodarowania na zasadzie dobrej kontynuacji,

budowa dodatkowych szlaków/tras turystycznych w oparciu o środowisko naturalne i kulturowe z całym bogactwem środowiska przyrodniczego),

budowa we współpracy samorządu, lokalnych organizacji i stowarzyszeń, organizacji turystycznych wspólnego zintegrowanego systemu zarządzania i monitoringu zagospodarowania na cele turystyczne, kulturalne środowiska naturalnego i kulturowego,

wspieranie rozwoju agroturystyki we wsiach o walorach i cechach sprzyjających tej funkcji,

podniesienie poziomu wiedzy w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego,

kształtowanie współczesnych form zabudowy i zagospodarowania terenu z poszanowaniem tradycji i wykorzystaniem wzorców regionalnych,

aktywizacja ekonomiczna i społeczna wokół działalności związanej z promowaniem i utrzymaniem zabytków.

Zagrożenia:

zanik tożsamości - cech lokalnego krajobrazu w wyniku niekorzystnych przekształceń historycznych układów ruralistycznych, modernizacji zabudowy lub zastępowanie dawnej zabudowy współczesną obcą lokalnej tradycji, realizowaną według typowych projektów lub projektów nie uwzględniających cech zabudowy tradycyjnej,

trudny dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania opieki nad zabytkami,

brak aktualnej dokumentacji dotyczącej zasobu archeologicznego gminy opartej na weryfikację ich stanu w terenie, a w związku z tym możliwa jego stopniowa degradacja.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1 Priorytety

W toku analizy, określono trzy priorytety realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Narol. Są to:

Priorytet I

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno – gospodarczego gminy.

Priorytet II

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Priorytet III

Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej.

7.2 Kierunki działań i zadania

W ramach wymienionych priorytetów wytyczono kierunki działań i na tej podstawie wyodrębniono poszczególne zadania.

Tabela 9. Gmina Narol – priorytet I.

Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy			
Kierunki działań	Zadania	Wykonawca	Źródła finansowania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy	Gmina Narol, Jednostki Gminne,	Budżet gminy, Dotacje unijne, Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, Dotacje Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Tabela 10. Gmina Narol – priorytet II.

Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej			
Kierunki działań	Zadania	Wykonawca	Źródła finansowania
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego	Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego	Gmina Narol	Budżet gminy
Rozszerzenie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	Wnioskowanie do wojewódzkiego konserwatora zabytków o wpis do rejestru zabytków obiektów/obszarów z gminnej ewidencji zabytków, Walka z samowolami budowlanymi degradującymi krajobraz kulturowy gminy Sporządzenie programu opieki nad zabytkowymi cmentarzami wiejskimi	Gmina Narol, Jednostki Gminne.	Budżet gminy, Dotacje unijne, Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, Dotacje Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Tabela 11. Gmina Narol – priorytet III.

Priorytet III: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego			
Kierunki działań	Zadania	Wykonawca	Źródła finansowania
Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym	Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków (z zastosowaniem komputerowej bazy danych) Uporządkowanie nazewnictwa obiektów zabytkowych	Gmina Narol, Jednostki Gminne.	Budżet gminy
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	Udostępnienie informacji o zabytkach gminy w Internecie Utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego Opracowanie mapy zabytków gminy, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego	Gmina Narol, Jednostki Gminne.	Budżet gminy, Dotacje unijne.
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	Organizowanie imprez plenerowych promujących gminny zasób zabytków Rozwijanie działalności wystawienniczej Organizowanie (w siedzibie gminy, świetlicach wiejskich, szkołach) wystaw, spotkań na temat historii regionu, dawnego i dzisiejszego krajobrazu kulturowego, zabytków. Wydawane publikacji poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć Bieżące uzupełnianie księgozbioru biblioteki gminnej o publikacje na temat historii i zabytków Pomorza Zachodniego	Gmina Narol, Jednostki Gminne.	Budżet gminy, Dotacje unijne.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NAROL

Zadania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami gminy Narol będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru lub włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;

finansowych obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych i archeologicznych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy Narol lub znajdujących się

w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, w zależności od możliwości finansowych gminy;

koordynacji obejmujących między innymi realizacje zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa Podkarpackiego, planach rozwoju powiatu stargardzkiego;

społecznych obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;

kontrolnych obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Narol, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Miejskiej,

w celu przyjęcia go uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Burmistrz będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawiał je Radzie Miejskiej.

Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Program powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane m.in. z następujących źródeł:

Z budżetu gminy Narol - finansowanie dotyczy obiektów będących własnością gminy, lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych.

Z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy.

Z Funduszu Kościelnego

Na prace konserwatorskie i budowlane przy budowach sakralnych dodatkowym wsparciem finansowym mogą być środki pochodzące z budżetu państwa zgromadzone w Funduszu Kościelnym, usytuowanym w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji. Katalog prac objętych dofinansowaniem ograniczony jest do podstawowych prac budowlanych zabezpieczających, nie uwzględnia otoczenia, wystroju wnętrz, zabytków ruchomych będących wyposażeniem świątyni, jednak nie zawiera ograniczenia

przedmiotowego. Dotyczy on wszystkich obiektów sakralnych, także tych, znajdujących się w ewidencji konserwatorskiej.

Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

W szczególnych projektach, możliwie jest pozyskanie środków z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, na prace związane z ochroną krajobrazu, utrzymaniem i rewaloryzacją zabytkowych założeń zieleni (np. parków, cmentarzy), a także zabytkowych obiektów budowlanych powiązanych z zielenią (np. zespołów pałacowo-folwarcznych z parkami). Dotyczy to inwestycji powiązanych np. z edukacją ekologiczną (ścieżki edukacyjno-przyrodnicze) czy ośrodkami dydaktyczno-naukowymi (ogród dendrologiczny). Wśród kryteriów przyznawania środków nie ma ograniczenia dotyczącego wpisu obiektu czy zespołu do rejestru zabytków.

Z dotacji unijnych w ramach:

Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2007- 2013,

Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013, w tym - w ramach Lokalnej Strategii Rozwoju na lata 2009-2015, Cel szczegółowy nr I.3 „Zachowanie lokalnego dziedzictwa historycznego i przyrodniczego na obszarze LSR do 2015 r.”

Norweskiego Mechanizmu Finansowego i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Załącznik 1 - Gmina Narol - zabytki nieruchome w gminnej ewidencji zabytków						
L.p.	Miejscowość	Ulica	Nr	Nazwa	Datowanie	Uwagi
1.	Chlewiska		9	DOM NR 9	l. 30 XX	
2.	Chlewiska		35	DOM NR 35	1 ćw. XX ?, 1947	
3.	Chlewiska		36	DOM NR 36	l. 20 XX	
4.	Chlewiska		44	DOM NR 44	l. 30. 40. XX	
5.	Chlewiska		46	FIGURA MATKI BOSKIEJ	l. 20, 30. XX w.	obok domu nr 46
6.	Chlewiska		59	KRZYŻ	l. 20.30. XX	obok domu nr 59
7.	Chlewiska		62	DOM NR 62	ok. 1910	
8.	Chlewiska		-	KAPLICA	4 ćw. XIX	
9.	Chlewiska			KRZYŻ		obok remizy
10.	Chlewiska-Majdan		75	ZAGRODA NR 75		
11.	Chlewiska-Majdan		75	dom	4 ćw. XIX	
12.	Chlewiska-Majdan		79	DOM NR 79	l. 20 XX	
13.	Chlewiska-Majdan		88	DOM NR 88	l. 20. XX	
14.	Chlewiska-Majdan		98	DOM NR 98	1 ćw. XX	
15.	Chlewiska-Majdan		119	DOM NR 119	l. 20. 30. XX	
16.	Chlewiska-Majdan		131	DOM NR 131	l. 20. 30. XX	
17.	Chlewiska-Majdan			KRZYŻ	1919 r.	naprzeciw domu nr 79
18.	Chlewiska-Majdan			SZKOŁA	l. 30. XX w.	
19.	Chlewiska-Majdan			DAWNA SZKOŁA	pocz. XX	obok szkoły
20.	Dębiny		1	KUŹNIA NR 1	2 ćw. XX	obok domu nr 1

21.	Dębiny		10	DOM NR 10	XIX/XX	
22.	Dębiny		11	KRZYŻ, OBOK NR 11	1 ćw. XX	
23.	Dębiny		11	DOM NR 11	1 ćw. XX	
24.	Dębiny – Trzy Kopce			KRZYŻ	1 ćw. XX	naprzeciwko domu nr 50
25.	Huta Różaniecka		6	DOM NR 6	l. 30. XX	
26.	Huta Różaniecka		15	DOM NR 15	1 ćw. XX	w złym stanie
27.	Huta Różaniecka		19	DOM NR 19	1 ćw. XX	
28.	Huta Różaniecka		36	DOM NR 36	l. 30. 40. XX	
29.	Huta Różaniecka		64	DOM NR 64	l. 30. 40. XX	
30.	Huta Różaniecka		73	KAPLICZKA NAPRZECIW NR73	1 ćw. XX	
31.	Huta Różaniecka		95	DOM NR 95	ok. 1920	nieużytkowany
32.	Huta Różaniecka		-	RUINA CERKWI GR.-KAT. FIL. P.W. ŚW. MIKOŁAJA	1825	spalona 1946
33.	Huta Różaniecka			KOŚCIÓŁ PAR.	1926 r.	
34.	Huta Różaniecka			POZOSTAŁOŚCI CMENTARZA GR.- KAT.	XIX	
35.	Huta Różaniecka			KRZYŻ	1 ćw. XX	na początku wsi, przed domem nr 1
36.	Huta Różaniecka			KRZYŻ OBOK NR 36	XIX	
37.	Huta Różaniecka			KRZYŻ OBOK NR 110	1 ćw. XX	w przysiółku Podsigła
38.	Huta-Złomy		-	KOŚCIÓŁ FILIALNY	XIX/XX, 1957	
39.	Huta-Złomy			KRZYŻ	1884	przy drodze do Łówczy
40.	Huta-Złomy			DOM BN	l. 30 XX	naprzeciw budynku Nadleśnictwa
41.	Huta-Złomy			KRZYŻ	k. XIX	przysiółek Złomy Ruskie
42.	Huta-Złomy			SCHRON NR 1	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień

						Linii Mołotowa
43.	Huta-Złomy			SCHRON NR 2	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
44.	Huta-Złomy			SCHRON NR 3	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
45.	Huta-Złomy			SCHRON NR 4	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
46.	Huta-Złomy			SCHRON NR 5	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
47.	Huta-Złomy			SCHRON NR 6	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
48.	Huta-Złomy			SCHRON NR 7	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
49.	Huta-Złomy			SCHRON NR 8	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
50.	Huta-Złomy			SCHRON NR 9	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
51.	Huta-Złomy			SCHRON NR 10	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
52.	Huta-Złomy			SCHRON NR 11	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
53.	Huta-Złomy			SCHRON NR 12	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
54.	Huta-Złomy			SCHRON NR 13	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
55.	Huta-Złomy			SCHRON NR 14	1941	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
56.	Jędrzejówka		7	DOM NR 7	1930	Schrony Rawsko-ruskiego Rejonu Umocnień Linii Mołotowa
57.	Jędrzejówka		12	KRZYŻ, OBOK NR 12	1 ćw. XX	
58.	Jędrzejówka		56	DOM NR 56	1. 30 XX	nieużytkowany
59.	Jędrzejówka		57	DOM NR 57	1 ćw. XX	
60.	Jędrzejówka		70	DOM NR 70	2 ćw. XX	

61.	Jędrzejówka		74	KRZYŻ, OBOK NR 74	1. 20. 30. XX	
62.	Jędrzejówka		89	DOM NR 89	1 ćw. XX	w spisie figurował jako dom nr 98
63.	Jędrzejówka		90	KRZYŻ, OBOK NR 90	1 ćw. XX	
64.	Jędrzejówka		92	DOM NR 92	ok. 1920	
65.	Jędrzejówka			CMENTARZ CHOLERYCZNY	1848	
66.	Jędrzejówka			KRZYŻ	1935	obok dawnej szkoły
67.	Jędrzejówka			KRZYŻ	1 ćw. XX	przy drodze do Dębin
68.	Jędrzejówka			SZKOŁA	ok. 1924	
69.	Jędrzejówka-Piaski		123	KRZYŻ, OBOK NR 123	1924	
70.	Kadłubiska		12	DOM NR 12	1.30. XX	
71.	Kadłubiska		19	STAJNIA W ZAGRODZIE 19	mur.(kam.)	1. 30 XX
72.	Kadłubiska		19	DOM NR 19	1. ĆW.XX w.	
73.	Kadłubiska		22	KRZYŻ	?	obok domu nr 22
74.	Kadłubiska		23	ZAGRODA NR 23		
75.	Kadłubiska		31	DOM NR 31	1. 20 XX	
76.	Kadłubiska		33	DOM NR 33	2 ćw. XX	
77.	Kadłubiska		40	DOM NR 40	2 ćw. XX	
78.	Kadłubiska		41	DOM NR 41	1. 30 XX	
79.	Kadłubiska		45	DOM NR 45	2 ćw. XX	
80.	Kadłubiska		-	KUŹNIA, OB. MAGAZYN	1. 20-30 XX	obok kaplicy
81.	Kadłubiska		1b	DOM NR 1b	1933 r.	
82.	Lipie		3	DOM NR 3	ok. 1920	
83.	Lipie		32	DOM NR 32	1. 30. XX	

84.	Lipie		40	DOM NR 40	1. 30 XX	
85.	Lipie		48	KRZYŻ OBOK NR 48	1 ćw. XX	
86.	Lipie		48	DOM NR 48	2 ćw. XX	
87.	Lipie		52	KRZYŻ OBOK NR 52	1. 20.30. XX	
88.	Lipie		52	DOM NR 52	2 ćw. XX	
89.	Lipie		61	DOM NR 61	1. 30. XX	
90.	Lipie		68	DOM NR 68	2 ćw. XX	
91.	Lipie		73	DOM NR 73	2 ćw. XX	
92.	Lipie			KRZYŻ	1919 lub 1949	w polach przy drodze polnej w kierunku Chlewisk
93.	Lipsko	ul. Kręta	18	DOM NR 18	1. 30 XX	
94.	Lipsko	ul. Kręta	bn	DOM BN	1925	
95.	Lipsko	ul. Kręta	bn	KUŹNIA	1 poł. XX	
96.	Lipsko	ul. Lwowska	25	DOM NR 25	XIX/XX	
97.	Lipsko	ul. Lwowska		KRZYŻ	1873	obok domu ul. Wesoła 12
98.	Lipsko	ul. Mogiłek	4	DOM NR 4	1. 30 XX	
99.	Lipsko	ul. Mogiłek	5	DOM NR 5	1. 30 XX (1935)	
100.	Lipsko	ul. Mogiłek	7	DOM NR 7	1932	
101.	Lipsko	ul. Mogiłek	16	DOM NR 16	1. 20 XX	
102.	Lipsko	ul. Rynek	11	DOM NR 11	1925	
103.	Lipsko	ul. Rynek	9?	KARCZMA, OB.. DOM MIESZKALNY NR 9?	XIX	
104.	Lipsko	ul. Rynek		FIGURA MATKI BOSKIEJ	1937	wpisano do rejestru zabytków ruchomych (nr rejestru B-370)
105.	Lipsko	ul. Wałowa	4	DOM NR 4	1. 20-30.XX	

					w.	
106.	Lipisko	ul. Wałowa	9 lub 10	DOM NR 9 lub 10	1901	
107.	Lipisko	ul. Wałowa	14	DOM NR 14	1 ćw. XX	
108.	Lipisko	ul. Wałowa	17	DOM NR 17	1. 20. XX	
109.	Lipisko	ul. Wałowa	18	DOM	1. 20. XX	
110.	Lipisko	ul. Wesoła	22	DOM NR 22	1. 20. XX	
111.	Lipisko	ul. Wesoła	23	DOM NR 23	1 ćw. XX	
112.	Lipisko	ul. Wesoła		STODOŁA	1. 20. 30. XX	za domem ul. Mogiłek 14
113.	Lipisko		-	POZOSTAŁOŚCI FORTYFIKACJI MIEJSKICH	XVII	
114.	Lipisko		-	POZOSTAŁOŚCI ZESPOŁU ZAMKOWEGO:		
115.	Lipisko		-	OGRÓD WŁOSKI, XVI/XVII		
116.	Lipisko			CMENTARZ	XVIII-XIX	
117.	Lipisko			KRZYŻ	1 ćw. XX	przy drodze do Jędrzejówki
118.	Lipisko	ul. Graniczna		KRZYŻ	1803 r.	wpisano do rejestru zabytków ruchomych (nr rejestru B-371)
119.	Łówcza			CERKIEW	1796-1799 r.	
120.	Łówcza		7	DOM NR 7	1. 20 XX	
121.	Łówcza		9	DOM NR 9	1 ćw. XX	
122.	Łówcza		14	DOM NR 14	1. 30 XX	
123.	Łówcza		16	DOM NR 16	1. 30. XX	
124.	Łówcza		19	DOM NR 19	2 ćw. XX	
125.	Łówcza		35	DOM NR 35	1. 20.30. XX	
126.	Łówcza		75	DOM NR 75	pocz. XX	

127.	Łówcza		-	DZWONNICA	ok. 1820	
128.	Łówcza		-	POZOSTAŁOŚCI ZESPOŁU DWORSKIEGO:		
129.	Łówcza			POZOSTAŁOŚCI PRSZYCERKIEWNEGO CMENTARZA	XIX-XX	
130.	Łówcza			FIGURA MATKI BOSKIEJ	1915 r.	obok domu nr 44
131.	Łówcza			KAPLICZKA	1904 r., 1980	w lesie, w pobliżu drogi polnej do Narola
132.	Łówcza			KAPLICZKA	1 poł. XIX	w pobliżu pozostałości zespołu dworskiego, przekształcona
133.	Łówcza			KRZYŻ	1 ćw. XX	w pobliżu kościoła i domu nauczyciela
134.	Łówcza			KRZYŻ	1 ćw. XX	w końcowej części wsi, za pozostałościami zespołu dworskiego
135.	Łówcza			KRZYŻ	1 ćw. XX	za lasem, przy drodze polnej w kierunku Narola
136.	Łówcza			KRZYŻ	1 ćw. XX	przy wjeździe do Łówczy Nowej
137.	Łówcza			KRZYŻ	1 ćw. XX	w lesie, przy drodze z Płazowa do Łówczy
138.	Łówcza			KRZYŻ	1 ćw. XX	obok domu nr 7
139.	Łówcza			DOM NAUCZYCIELA	l. 20, 30. XX w.	
140.	Łówcza			SPICHLERZ bn	1 ćw. XX	w końcowej części wsi, za pozostałościami zespołu dworskiego
141.	Łukawica		21	DOM NR 21	1 ćw. XX?	
142.	Łukawica		29	DOM NR 29	l. 30 XX	
143.	Łukawica		69	SZKOŁA, OB. DOM NR 69	pocz. XX	
144.	Łukawica		-	KAPLICA	XIX	remont. 1978
145.	Łukawica			KRZYŻ	1882	naprzeciw domu nr 21
146.	Łukawica			KRZYŻ	l. 20. XX	naprzeciw domu nr 45a, przy skrzyżowaniu z drogą do Chlewisk
147.	Łukawica			DWÓR	XIX/XX	w trakcie remontu i znaczącej przebudowy

148.	Łukawica-Kijasówka			PLEBANIA	2 ćw. XX	
149.	Łukawica Bieniaszówka	-	53	DOM NR 53	1946 r.	
150.	Łukawica Bieniaszówka	-		KRZYŻ	1900 r.	obok domu nr 53
151.	Łukawica Bieniaszówka	-		KAPLICA	I.20 XX i l 50 XX w.	naprzeciwko domu nr 79
152.	Łukawica Bieniaszówka	-		KRZYŻ	1880 r.	naprzeciwko domu nr 50
153.	Narol	ul. Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	7?	DOM NR 7?	1. 30 XX	obok sklepu nr 5
154.	Narol	ul. Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	21	DOM NR 21	1. 30 XX	
155.	Narol	ul. Bohaterów Września 1939 (Krupiec)	39	DOM NR 39, OB. LEŚNICTWO	1. 30 XX	
156.	Narol	ul. Józefowska	3	DOM NR 3	1. 20 XX	
157.	Narol	ul. Józefowska	9	DOM NR 9	1. 20 XX	
158.	Narol	ul. Józefowska	15	DOM NR 15 (d. 10)	1. 20 XX	
159.	Narol	ul. Józefowska	19	DOM NR 19 (d.20)	1. 20 XX	współczesna stolarka
160.	Narol	ul. Józefowska	21	KRZYŻ OBOK DOMU NR 21	1. 20.30. XX?	
161.	Narol	ul. Józefowska	28	DOM NR 28 (d.26?)	1. 30 XX	współczesna stolarka
162.	Narol	ul. Józefowska	34	DOM NR 34	2 ćw. XX	
163.	Narol	ul. Józefowska	36	DOM NR 36	1.20.30. XX	
164.	Narol	ul. Józefowska	45	DOM NR 45	2 ćw. XX	
165.	Narol	ul. Józefowska	47	DOM NR 47	2 ćw. XX	
166.	Narol	ul. Kościuszki (Krupiec)	1	DOM NR 1	1 ćw. XX	
167.	Narol	ul. Kościuszki (Krupiec)	15	DOM NR 15	1.20. XX w.	

168.	Narol	ul. Lwowska	4-6	DOM NR 4-6	2 ĆW. XX w.	
169.	Narol	ul. Podzamcze	1	DOM NR 1	1. 20. XX	
170.	Narol	ul. Podzamcze	2	DOM NR 2	1.30.XX	
171.	Narol	ul. Polna	8	DOM NR 8		
172.	Narol	ul. Sportowa (Krupiec)	10?	DOM NR 10?	1. 20.30. XX	
173.	Narol	ul. Sportowa (Krupiec)	33	DOM NR 33	1 ćw. XX	
174.	Narol	ul. Sportowa (Krupiec)		KRZYŻ	1. 20 XX.w.	
175.	Narol	ul. Targowa	78?	DOM NR 78?	1 ćw. XX	
176.	Narol	ul. Warszawska		DOM BN (OBOK NR 12)	1 ćw. XX	
177.		ul. Warszawska	14	DOM NR 14	1 ĆW. XX w.	
178.	Narol	ul. Warszawska	-	KAPLICZKA NAPRZECIW NR 16	1 poł. XIX	zmieniona forma zadaszania
179.	Narol	ul. Wesoła	1	DOM NR 1	1 ćw. XX	
180.	Narol	ul. Wesoła	5	DOM NR 5	1.20. 30 XX	obniżony dach
181.	Narol		-	KAPLICA PAŁACOWA ŁOSIÓW	2 poł. XVIII	przy drodze Narol-Belżec
182.	Narol		-	KAPLICZKA	2 poł. XVIII	przy drodze Narol-Belżec Przy stacji bp?
183.	Narol			KRZYŻ	1908	przy drodze do Paarów, za skrzyżowaniem do przysiółka Młynki
184.	Narol			SPICHLERZ	1872	
185.	Narol			BUDYNEK FOLWARCZNY – STAJNIA ?	1882	
186.	Narol			BUDYNEK FOLWARCZNY – WOZOWNIA ?	4 ćw. XIX	
187.	Narol			KRZYŻ	1900	przy granicy z Narolem wsią, naprzeciwko budynku poczty (Ul Pałacowa?)
188.	Narol			ZESPÓŁ FOLWARCZNY - POWOZOWNIA	4 ĆW.XIX w.	Przy drodze do Paar
189.	Narol			ZESPÓŁ FOLWARCZNY - SPICHLERZ	1872 r.	Przy drodze do Paar

190.	Narol			ZESPÓŁ FOLWARCZNY - STAJNIA	1882 r.	Przy drodze do Paar
191.	Narol-Młynki		-	MŁYN	l. 20. 30. XX	
192.	Narol-Młynki			KRZYŻ	1 ćw. XX	
193.	Narol-wieś		16	KRZYŻ OBOK DOMU NR 16	1 ćw. XX	
194.	Narol-wieś		17	DOM NR 17	2 ćw. XX	
195.	Narol-wieś		19	DOM NR 19	1 ćw. XX	
196.	Narol-wieś		20	DOM NR 20	l. 30 XX	
197.	Narol-wieś		24	DOM NR 24	4 ćw. XIX	
198.	Narol-wieś		41	DOM NR 41	1 ćw. XX	
199.	Narol-wieś		41	STAJNIA	ok. 1920	
200.	Narol-wieś		43	DOM NR 43	l. 20.30. XX	
201.	Narol-wieś		47	DOM NR 47	4 ćw. XIX (1891)	
202.	Narol-wieś		52	KRZYŻ OBOK DOMU NR 52	1 ćw. XX	
203.	Narol-wieś		69	DOM NR 69	l. 30 XX	
204.	Narol-wieś		73	DOM NR 73	2 ćw. XX	
205.	Narol-wieś		87	DOM NR 87	l. 30 XX	
206.	Narol-wieś		87	OBORA	l. 30. XX	
207.	Narol-wieś		87	SPICHLERZ	2 ćw. XX w.	
208.	Narol-wieś		87	STODOŁA I	l. 30 XX	
209.	Narol-wieś		87	STODOŁA II	2 ćw. XX	
210.	Narol-wieś		89	DOM NR 89	l. 20 XX	częściowo murowany z pustaków
211.	Narol-wieś		93	KRZYŻ OBOK DOMU NR 93	1 ćw. XX	

212.	Narol-wieś		100	KRZYŻ OBOK DOMU NR 100	1 ćw. XX	
213.	Narol-wieś		103	DOM NR 103	1. 30 XX	
214.	Narol-wieś		106	DOM NR 106	1. 30.XX	
215.	Narol-wieś		107	DOM NR 107	1. 30.XX	
216.	Narol-wieś		112	DOM NR 112	1. 30 XX	
217.	Narol-wieś		113	DOM NR 113	1 ćw. XX	
218.	Narol-wieś		125	DOM NR 125	1. 20 XX	
219.	Narol-wieś		128	DOM NR 128	1.30.XX w	
220.	Narol-wieś		139	KRZYŻ OBOK DOMU NR 139	1 ćw. XX	
221.	Narol-wieś		145	DOM NR 145	2 ćw. XX	
222.	Narol-wieś		149	DOM NR 149	1. 30 XX	
223.	Narol-wieś		-	SZKOŁA, ob. nieużytkowana	1928	
224.	Płazów	ul. Cmentarna	-	KAPLICA	1 ćw. XX	na cmentarzu
225.	Płazów	ul. Kopernika	5	DOM NR 5	pocz. XX	nieużytkowany
226.	Płazów	ul. Kościelna		DOM LUDOWY-ŚWIETLICA	1912	
227.		ul. Kościelna		SZKOŁA	pocz. XX w.	
228.	Płazów	ul. Kościelna		DOM bn	1 ćw. XX	w pobliżu kościoła
229.	Płazów	ul. Kościuszki		KRZYŻ	1 ćw. XX	naprzeciw domu przy ul. Kościuszki 5
230.	Płazów	ul. Mickiewicza	21	DOM NR 21	2 ćw. XX	
231.	Płazów	ul. Mickiewicza	22	DOM NR 22	2 ćw. XX	
232.	Płazów	ul. Mickiewicza	-	KARCZMA, ob. sklep	XVIII/XIX	
233.	Płazów	ul. Mickiewicza		DOM bn	1. 30. 40. XX	obok zajazdu
234.	Płazów	ul. Piaskowa	5	DOM NR 5	pocz. XX	

235.	Płazów	ul. Piaskowa		DOM bn	1. 20. 30. XX	
236.	Płazów	ul. Płazy	8	DOM NR 8	1. 20. XX	
237.	Płazów	ul. Sikorskiego	5	DOM NR 5	ok. 1920	przebudowany
238.	Płazów	ul. Sikorskiego	12	DOM NR 12	1 ćw. XX	
239.	Płazów	ul. Sikorskiego	20	DOM NR 20	1. 20. 30 XX	przebudowany
240.	Płazów	ul. Sikorskiego	20	KUŹNIA	2 ćw. XX	
241.	Płazów	ul. Sikorskiego	23	DOM NR 23	1. 30. XX	
242.	Płazów	ul. Sikorskiego	27	DOM NR 27	2 ćw. XX	
243.	Płazów	ul. Sikorskiego	-	KAPLICZKA	1 poł. XIX	
244.	Płazów	ul. Sikorskiego		KRZYŻ	1. 20. 30. XX	obok domu nr 17
245.	Płazów	ul. Sikorskiego		DOM bn	1 ćw. XX	obok nr 11, nieużytkowany
246.	Płazów	ul. Szkolna	7	DOM NR 7	1. 30 XX	
247.	Płazów	ul. Szkolna	18	DOM NR 18	2 ćw. XX	
248.	Płazów	ul. Świerczewskiego	3	DOM NR 3	1. 20. 30. XX	
249.	Płazów	ul. Świerczewskiego	14	DOM NR 14	1. 20. XX	
250.	Płazów		-	PLEBANIA	1818	budynek częściowo przekształcony
251.				OBORA	POŁ XIX w.	obora przy plebani
252.	Płazów		-	CERKIEW GR.-KAT. PAR. P.W. ZAŚNIĘCIA NMP, NIE UŻYTKOWANA	1936	
253.	Płazów			CMENTARZ RZ.-KAT. i GR.-KAT.	XIX	
254.	Płazów			KRZYŻ	k. XIX	przy drodze do Kowalówki
255.	Podlesina		8	DOM NR 8	1. 20 XX	
256.	Podlesina		14	DOM NR 14	1. 20 XX	

257.	Podlesina		15	DOM NR 15	1. 20 XX	
258.	Podlesina		17	DOM NR 17	1.20.30 XX	
259.	Podlesina		19	DOM NR 19	2 ćw. XX	
260.	Podlesina		26	DOM NR 26	1927	
261.	Podlesina		28	ZAGRODA NR 28		
262.	Podlesina		28	DOM NR 28	1. 20. XX	
263.	Podlesina		28	STAJNIA	1. 20.30. XX	
264.	Podlesina		30	DOM NR 30	1. 20 XX	
265.	Podlesina		35	DOM NR 35	1. 20 XX	
266.	Podlesina		36	DOM NR 36	1.30. XX	
267.	Podlesina		40	DOM NR 40	2 ćw. XX	
268.	Podlesina		-	DOM LUDOWY	1. 30 XX	
269.	Podlesina			KRZYŻ OBOK NR 1	1.20.30. XX	
270.	Ruda Różaniecka			CZWORAKI	I. 20. 30. XX w.	obok biblioteki
271.	Ruda Różaniecka		11	KRZYŻ, OBOK NR 11	1. 20. 30. XX	
272.	Ruda Różaniecka		22	DOM NR 22	1 ćw. XX	opuszczony
273.	Ruda Różaniecka		23	KRZYŻ, obok domu nr 23	1 ćw. XX	
274.	Ruda Różaniecka		23	DOM NR 23	1. 20. 30. XX	
275.	Ruda Różaniecka		25	DOM NR 25	1 ćw. XX	
276.	Ruda Różaniecka		26	DOM NR 26	1 ćw. XX	
277.	Ruda Różaniecka		27	DOM NR 27	1 ćw. XX	
278.	Ruda Różaniecka		28	DOM NR 28	ok. 1920	

279.	Ruda Różaniecka		36	DOM NR 36	l. 20. XX	
280.	Ruda Różaniecka		50	FIGURA MATKI BOSKIEJ OBOK NR 50	1 poł. XIX	
281.	Ruda Różaniecka		72	DOM NR 72	l. 20. XX	
282.	Ruda Różaniecka		75	DOM NR 75	l. 20. XX	
283.	Ruda Różaniecka		76	DOM NR 76	l. 20. 30. XX	
284.	Ruda Różaniecka		79	DOM NR 79	l. 20. 30. XX	
285.	Ruda Różaniecka		91	ZAGRODA NR 91		
286.	Ruda Różaniecka		91	DOM NR 91	l. 20. 30. XX	
287.	Ruda Różaniecka		91	BUDYNEK GOSPODARCZY	2 ćw. XX	
288.	Ruda Różaniecka		119	DOM NR 119	l. 20. XX	
289.	Ruda Różaniecka		120	DOM NR 120	l. 20 XX	
290.	Ruda Różaniecka		121	DOM NR 121	l. 30 XX	
291.	Ruda Różaniecka		124	KAPLICZKA OBOK NR 124	ok. 1900	
292.	Ruda Różaniecka		124	DOM NR 124	Ok. 1920 r.	
293.	Ruda Różaniecka		124	ZAGRODA NR 124		
294.	Ruda Różaniecka		125	DOM NR 125	ok. 1920	użytkowany jako garaż
295.	Ruda Różaniecka		131	DOM NR 131	ok. 1920	
296.	Ruda Różaniecka		134	DOM NR 134?	l. 20. XX	
297.			137	DOM NR 137	I. 30. XX w.	przekształcony
298.	Ruda Różaniecka		138	DOM NR 138	l. 20. XX	
299.	Ruda Różaniecka		150	DOM NR 150	ok. 1900	w stanie ruiny
300.	Ruda Różaniecka		154	DOM NR 154	l. 30 XX	
301.	Ruda Różaniecka		157	DOM NR 157	ok. 1900	

302.	Ruda Różaniecka		159	DOM NR 159	1. 30 XX	
303.	Ruda Różaniecka		172	DOM NR 172	1. 20 XX	
304.	Ruda Różaniecka		194	DOM NR 194	1918	
305.	Ruda Różaniecka		195	DOM NR 195	1932	
306.	Ruda Różaniecka		200	DOM NR 200	1932	zły stan zachowania
307.	Ruda Różaniecka		212	DOM NR 212	I. 30 XX w.	całkowicie przekształcony
308.	Ruda Różaniecka		219	ZAGRODA NR 219		
309.	Ruda Różaniecka		219	DOM NR 219	1. 20 XX	
310.	Ruda Różaniecka		219	STAJNIA	1 ćw. XX	
311.	Ruda Różaniecka		227	DOM NR 227	1. 30. 40. XX	
312.	Ruda Różaniecka		228	DOM NR 228	1. 30 XX w.	
313.	Ruda Różaniecka		241	DOM NR 241	1. 30 XX	obity sidingiem
314.	Ruda Różaniecka		243	DOM NR 243	1. 20 XX	
315.	Ruda Różaniecka		254	KRZYŻ OBOK NR 254	1 ćw. XX	
316.	Ruda Różaniecka		269	KAPLICZKA OBOK NR 269	1 ćw. XX	przekształcona w trakcie remontu wykonanego w ostatnich latach
317.	Ruda Różaniecka		271	DOM NR 271	1. 20 XX	
318.	Ruda Różaniecka		278	DOM NR 278	1. 30 XX	
319.	Ruda Różaniecka		279	DOM NR 279	1. 20 XX	przekształcona stolarka
320.	Ruda Różaniecka		284	DOM NR 284	1. 30.40. XX	
321.	Ruda Różaniecka		298	DOM NR 298	1 ćw. XX	przekształcony, rozbudowany
322.	Ruda Różaniecka			DOM DREWNIANY OBOK NR 206	I. 20. XX w.	
323.	Ruda Różaniecka		-	KRZYŻ NAPRZECIW NR 208a	1 ćw. XX	

324.	Ruda Różaniecka		-	KRZYŻ OBOK NR 233	1 ćw. XX	
325.	Ruda Różaniecka		-	DOM	ok. 1920	
326.	Ruda Różaniecka			KARCZMA ?	pocz. XX	obecnie nieużytkowana
327.	Wola Wielka		32	DOM NR 32	1. 20.30. XX	
328.	Wola Wielka		50	KRZYŻ, OBOK NR 50	1. 20.30. XX	
329.	Wola Wielka		55	DOM NR 55	1. 20.30. XX	
330.	Wola Wielka		70	DOM NR 70	1. 20.30. XX	
331.	Wola Wielka		85	DOM NR 85	1. 30. XX	
332.	Wola Wielka		86	DOM NR 86	1. 30. XX	
333.	Wola Wielka		87	DOM NR 87	1. 30. XX	
334.	Wola Wielka		88	DOM NR 88	1. 20.30. XX	
335.	Wola Wielka		94	KRZYŻ, OBOK NR 94	1 ćw. XX	
336.	Wola Wielka		96	DOM NR 96	1. 20.30. XX	
337.	Wola Wielka			CMENTARZ GR.-KAT.	XIX	
338.	Wola Wielka			KAPLICZKA	XIX?	przy drodze do Łukawicy, na początku zabudowań
339.	Wola Wielka			KRZYŻ	1931	przy drodze do Werchraty
340.	Wola Wielka			KRZYŻ	1 ćw. XX	naprzeciw domu nr 72
341.	Wola Wielka			KUŹNIA	1 poł. XX	na posesji domu nr 52?
342.	Wola Wielka-Brzezinki		160	DOM NR 160	1. 30. XX	
343.	Wola Wielka-Brzezinki			KRZYŻ	1 ćw. XX	naprzeciw domu nr 144
344.	Wola Wielka-Brzezinki			KRZYŻ	1 ćw. XX	w polach (skręt obok domu nr 144)

345.	Wola Wielka-Brzezinki			KRZYŻ	1 ćw. XX	w lesie niedaleko stawu
346.	Wola Wielka-Jaków-Ogród		97	DOM NR 97	1. 20 XX	
347.	Wola Wielka-Jaków-ogród		105	DOM NR 105	1. 30 XX	ściany obite blachą trapezową
348.	Wola Wielka-Jaków-Ogród		121	DOM NR 121	1. 20.30. XX	
349.	Wola Wielka-Jaków-Ogród		128	FIGURA MATKI BOSKIEJ, OBOK NR 128	1. 20.30. XX	
350.	Wola Wielka-Jaków-Ogród			KRZYŻ	1 ćw. XX	przy kaplicy
351.	Wola Wielka-Jaków-Ogród			KRZYŻ	1935	przy drodze do Dębin, 50 m za skrzyżowaniem z drogą do Woli Wielkiej

Załącznik 2 - Gmina Narol - stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków					
L.p.	Obszar	Nr	Miejscowość	Funkcja	Chronologia
1.	95-89	4	Podlesina	osada	okres nowożytny
2.	96-87	1	Huta Różaniecka	huta szkła	XVII-XVIII w.
3.	96-87	2	Huta Różaniecka	śląd osadnictwa	epoka kamienia
4.	96-87	3	Huta Różaniecka	osada	neolit
5.	96-87	4	Huta Różaniecka	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze - do X w.
6.	96-87	5	Huta Różaniecka	osada	neolit
7.	96-87	6	Huta Różaniecka	śląd osadnictwa	epoka kamienia
8.	96-87	7	Huta Różaniecka	osada	neolit
9.	96-87	8	Huta Różaniecka	osada	wczesne średniowiecze - do X w.
10.	96-88	2	Narol-Pawelce	osada	nieokreślona
11.	96-88	4	Narol	osada	wczesny okres epoki brązu
12.	96-88	9	Huta Różaniecka	śląd osadnictwa	nieokreślona
13.	96-88	10	Huta Różaniecka-Podsigły	osada	wczesny okres epoki brązu
14.	96-88	11	Huta Różaniecka-Podsigły	śląd osadnictwa	nieokreślona
15.	96-88	3	Narol-Grubelki	śląd osadnictwa	nieokreślona
16.	96-88	16	Narol-wieś	śląd osadnictwa	eneolit
17.	96-88	17	Narol-Młynki	kurhany	nieokreślona
18.	96-88	18	Narol-Młynki	kurhany	nieokreślona
19.	96-88	19	Narol-Młynki	kurhany	nieokreślona
20.	96-88	20	Narol-Młynki	kurhany	nieokreślona
21.	96-88	21	Narol-Młynki	śląd osadnictwa	okres rzymski
22.	96-88	22	Narol-Młynki	śląd osadnictwa	nieokreślona
23.	96-88	23	Narol-Młynki	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
24.	96-88	24	Narol-Banachy	śląd osadnictwa	nieokreślona
25.	96-88	25	Kolonia Łozy	śląd osadnictwa	nieokreślona
26.	96-89	1	Chlewiska	śląd osadnictwa	neolit
27.	96-89	2	Kadłubiska	śląd osadnictwa	neolit
28.	96-89	3	Kadłubiska-Wielki Dół	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
29.	96-89	4	Kadłubiska		
30.	96-89	5	Narol	osada	neolit/wczesny okres epoki brązu
31.	96-89	7	Narol	osada	neolit/wczesny okres epoki brązu
32.	96-89	8	Narol-Krupiec	osada	epoka kamienia
33.	96-89	9	Narol	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
34.	96-89	10	Narol	osada	wczesna epoka brązu

35.	96-89	11	Narol	osada	epoka kamienia
36.	96-89	12	Narol	osada	wczesna epoka brązu
37.	96-89	13	Narol	osada	nieokreślona
38.	96-89	14	Narol	osada	neolit/wczesny okres epoki brązu
39.	96-89	15	Narol	śląd osadnictwa	neolit
40.	96-89	16	Narol	śląd osadnictwa	neolit
41.	96-89	17	Narol	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
42.	96-89	19	Narol-wieś	osada	neolit/wczesny okres epoki brązu
43.	96-89	20	Narol-wieś-Zagrody	osada	neolit
44.	96-89	21	Narol-wieś-Zagrody	śląd osadnictwa	neolit
45.	96-89	22	Narol lub Łukawica	śląd osadnictwa	neolit
46.	96-89	23	Lipsko	śląd osadnictwa	neolit
47.	96-89	24	Lipsko	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
48.	96-89	25	Lipsko		
49.	96-89	26	Lipsko	śląd osadnictwa	epoka kamienia
50.	96-89	27	Lipsko	osada	wczesny okres epoki brązu
51.	96-89	28	Lipsko	śląd osadnictwa	okres wczesny rzymski
52.	96-89	29	Lipsko	osada	epoka kamienia
53.	96-89	30	Lipsko	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
54.	96-89	31	Lipsko	śląd osadnictwa	neolit
55.	96-89	32	Lipsko	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
56.	96-89	33	Lipsko	osada	nieokreślona
57.	96-89	34	Lipsko	osada	mezolit
58.	96-89	35	Lipie	kurhan	neolit
59.	96-89	36	Narol-Wieś	kurhan	neolit
60.	96-89	37	Lipie	śląd osadnictwa	wczesny okres epoki brązu
61.	96-89	38	Łukawica-Kijasówka	śląd osadnictwa	wczesny okres epoki brązu
62.	96-89	39	Jędrzejówka	cmentarzysko (5 kurhanów)	nieokreślona
63.	96-89	40	Narol	śląd osadnictwa	epoka kamienia
64.	96-89	41	Narol	śląd osadnictwa	epoka kamienia
65.	96-89	42	Narol	śląd osadnictwa	epoka kamienia
66.	96-89	43	Narol	kurhany	nieokreślona
67.	96-89	44	Narol	osada	średniowiecze
68.	96-89	45	Narol-Wieś	śląd osadnictwa	epoka kamienia
69.	96-89	46	Narol-Wieś	śląd osadnictwa	epoka kamienia
70.	96-89	47	Narol-Wieś	śląd osadnictwa	epoka kamienia

71.	96-89	48	Narol-Wieś	śląd osadnictwa	epoka kamienia
72.	96-89	49	Kadłubiska	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
73.	96-89	50	Kadłubiska	śląd osadnictwa	epoka kamienia
74.	96-89	51	Kadłubiska	śląd osadnictwa	neolit
75.	96-89	52	Lipie	kurhan	nieokreślona
76.	96-89	53	Lipie	kurhan	nieokreślona
77.	96-89	64	Lipie Czarniecka Dolina	śląd osadnictwa	neolit
78.	96-89	65	Lipie Czarniecka Dolina	osada	neolit
79.	96-89	66	Lipie Czarniecka Dolina	śląd osadnictwa	neolit
80.	96-89	67	Lipie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
81.	96-89	68	Chlewiska	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze VII - IX w.
82.	96-89	69	Chlewiska	osada	okres wczesny rzymski
83.	96-89	70	Chlewiska	śląd osadnictwa	neolit
84.	96-89	71	Chlewiska	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
85.	96-89	72	Chlewiska	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
86.	96-89	73	Lipie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
87.	96-89	74	Lipie	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
88.	96-89	75	Lipie	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
89.	96-89	76	Lipie	osada	wczesna epoka brązu
90.	96-89	77	Lipie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
91.	96-89	79	Lipie	śląd osadnictwa	nieokreślona
92.	96-89	78	Lipie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
93.	96-89	80	Lipie	śląd osadnictwa	neolit
94.	96-89	81	Lipsko	śląd osadnictwa	epoka kamienia
95.	96-89	82	Lipsko	śląd osadnictwa	epoka kamienia
96.	96-89	83	Lipsko	kurhan	nieokreślona
97.	96-89	84	Lipsko	śląd osadnictwa	epoka kamienia
98.	96-89	85	Lipsko	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
99.	96-89	86	Łukawica-Kijasówka	śląd osadnictwa	okres wczesny rzymski
100.	96-89	87	Łukawica-Kijasówka	śląd osadnictwa	neolit
101.	96-89	88	Łukawica-Kijasówka	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
102.	96-89	89	Łukawica-Kijasówka	osada	wczesne średniowiecze VII-X w.
103.	96-89	90	Łukawica-Kijasówka	osada	wczesne średniowiecze X-XII w.
104.	96-89	91	Łukawica-Kijasówka	śląd osadnictwa	nieokreślona
105.	96-89	92	Łukawica-Kijasówka	osada	wczesna epoka brązu
106.	96-89	93	Łukawica-Kijasówka	śląd osadnictwa	epoka kamienia

107.	96-89	94	Łukawica-Kijasówka	śląd osadnictwa	epoka kamienia
108.	96-89	95	Chlewiska	kurhan	nieokreślona
109.	96-89	96	Lipie	śląd osadnictwa	neolit
110.	96-89	97	Lipisko	kurhan	nieokreślona
111.	96-89	98	Lipisko	kurhan	nieokreślona
112.	96-89	99	Lipisko	3 kurhany	nieokreślona
113.	96-89	100	Lipisko	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
114.	96-89	101	Lipisko	5 kurhanów	nieokreślona
115.	96-89	102	Lipisko	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
116.	96-89	103	Lipisko	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
117.	96-90	1	Chlewiska	osada	mezolit
118.	97-87	1	Ruda Różaniecka	osada	nieokreślona
119.	97-87	2	Ruda Różaniecka	osada	neolit
120.	97-87	3	Ruda Różaniecka	osada	nieokreślona
121.	97-87	4	Ruda Różaniecka	huta szkła	XVIII w.
122.	97-87	15	Ruda Różaniecka	osada	XVIII w.
123.	97-87	16	Ruda Różaniecka	osada	XVIII w.
124.	97-87	17	Ruda Różaniecka Zadymarka	kuźnie	do XVIII w.
125.	97-87	18	Ruda Różaniecka	cmentarzysko	nieokreślona
126.	97-87	19	Ruda Różaniecka	cmentarzysko	nieokreślona
127.	97-88	1	Płazów	huta szkła	od 1703 r.
128.	97-88	2	Płazów	śląd osadnictwa	okres rzymski po 188 r. n. e.
129.	97-88	3	Płazów	śląd osadnictwa	ok. XVIII w.
130.	97-88	4	Płazów	śląd osadnictwa	nieokreślona
131.	97-88	5	Płazów	śląd osadnictwa	neolit/wczesny okres epoki brązu
132.	97-88	6	Łówcza	osada	wczesne średniowiecze ok. X w.
133.	97-88	7	Łówcza	śląd osadnictwa	neolit
134.	97-88	8	Łówcza	śląd osadnictwa	późny neolit
135.	97-88	9	Łówcza	śląd osadnictwa	neolit
136.	97-88	10	Łówcza	cmentarzysko	nieokreślona
137.	97-88	11	Łówcza	śląd osadnictwa	późna epoka brązu
138.	97-88	12	Łówcza	śląd osadnictwa	późny neolit
139.	97-88	13	Łówcza	wał	wczesne średniowiecze
140.	97-88	14	Łówcza	śląd osadnictwa	późny neolit
141.	97-88	15	Łówcza	śląd osadnictwa	późny neolit
142.	97-88	16	Łówcza	śląd osadnictwa	neolit

143.	97-88	17	Łówcza	śląd osadnictwa	wczesny okres epoki brązu
144.	97-88	18	Łówcza	śląd osadnictwa	neolit
145.	97-88	19	Łówcza	śląd osadnictwa	neolit
146.	97-88	20	Łówcza	śląd osadnictwa	późny neolit
147.	97-88	21	Łówcza	śląd osadnictwa	neolit
148.	97-88	22	Łówcza	śląd osadnictwa	neolit
149.	97-88	23	Łówcza	śląd osadnictwa	średniowiecze
150.	97-88	24	Łówcza	osada	wczesne średniowiecze XII-XIII w.
151.	97-88	25	Łówcza	osada	wczesne średniowiecze XII-XIII w.
152.	97-88	26	Łówcza	śląd osadnictwa	mezolit
153.	97-88	27	Płazów	śląd osadnictwa	nieokreślona
154.	97-88	28	Płazów	osada	XVIII w.
155.	97-88	29	Płazów	śląd osadnictwa	nieokreślona
156.	97-88	30	Płazów	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze XII-XIII w.
157.	97-88	31	Płazów	śląd osadnictwa	nieokreślona
158.	97-88	32	Płazów	osada	XVIII w.
159.	97-88	33	Płazów	śląd osadnictwa	późny neolit
160.	97-88	34	Płazów	osada	średniowiecze
161.	97-88	35	Płazów	śląd osadnictwa	nieokreślona
162.	97-88	36	Płazów	śląd osadnictwa	neolit
163.	97-88	37	Płazów	śląd osadnictwa	nieokreślona
164.	97-88	38	Płazów	śląd osadnictwa	neolit
165.	97-89	1	Łukawica		nieokreślona
166.	97-89	2	Łukawica		nieokreślona
167.	97-89	3	Łukawica		nieokreślona
168.	97-89	4	Łukawica-Kijasówka	śląd osadnictwa	neolit
169.	97-89	5	Łukawica	kurhan	okres wczesny rzymski
170.	97-89	6	Łukawica	kurhan "B"	okres wczesny rzymski
171.	97-89	7	Łukawica	kurhan	
172.	97-89	8	Łukawica	kurhan	
173.	97-89	9	Łukawica	kurhan	
174.	97-89	10	Łukawica	kurhan	
175.	97-89	11	Brzezinki	cmentarzysko kurhanowe	neolit
176.	97-89	12	Łukawica	kurhan	neolit
177.	97-89	13	Łukawica	kurhan	neolit
178.	97-89	14	Łukawica	kurhan	neolit
179.	97-89	15	Wola Wielka - Gorajce	osada	nieokreślona
180.	97-89	16	Łukawica	kurhan	okres wczesny rzymski

181.	97-89	17	Jędrzejówka	kurhan	
182.	97-89	18	Trzy Kopce	osada	XII - XIII w.
183.	97-89	19	Trzy Kopce	śląd osadnictwa	XII w.
184.	97-89	20	Dolinki	osada	średniowiecze
185.	97-89	21	Dębiny	kurhan	
186.	97-89	22	Dębiny	śląd osadnictwa	średniowiecze
187.	97-89	23	Jędrzejówka	śląd osadnictwa	XII - XIII w.
188.	97-89	24	Jędrzejówka	śląd osadnictwa	XII - XIII w.
189.	97-89	25	Pizuny	śląd osadnictwa	średniowiecze
190.	97-89	26	Brzezinki	kurhany	
191.	97-89	27	Brzezinki	kurhany	
192.	97-89	28	Łukawica	osada	XIII w.
193.	97-89	29	Łukawica	śląd osadnictwa	neolit
194.	97-89	30	Łukawica	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
195.	97-89	31	Łukawica	śląd osadnictwa	II okres epoki brązu
196.	97-89	32	Łukawica	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
197.	97-89	33	Łukawica	osada	okres wczesny rzymski
198.	97-89	34	Jędrzejówka	śląd osadnictwa	eneolit
199.	97-89	35	Łukawica	osada	wczesny okres epoki brązu
200.	97-89	36	Łukawica	śląd osadnictwa	neolit
201.	97-89	37	Łukawica	śląd osadnictwa	wczesny okres epoki brązu
202.	97-89	38	Łukawica	osada	średniowiecze
203.	97-89	39	Łukawica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
204.	97-89	40	Łukawica	śląd osadnictwa	epoka brązu
205.	97-89	41	Łukawica	osada	wczesne średniowiecze do IX w.
206.	97-89	42	Łukawica	śląd osadnictwa	epoka brązu
207.	97-89	43	Łukawica	śląd osadnictwa	średniowiecze
208.	97-89	44	Łukawica	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze X - XII w.
209.	97-89	45	Łukawica Mała	śląd osadnictwa	średniowiecze
210.	97-89	46	Jacków Ogród	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze XIII w.
211.	97-89	47	Jacków Ogród	osada	średniowiecze
212.	97-89	48	Jacków Ogród	osada	średniowiecze
213.	97-89	49	Jacków Ogród	osada	XIII w.
214.	97-89	50	Jacków Ogród	śląd osadnictwa	wczesny okres epoki brązu
215.	97-89	51	Wola Wielka	osada	średniowiecze
216.	97-89	52	Wola Wielka	kurhany	
217.	97-89	53	Wola Wielka	plateau	średniowiecze
218.	97-89	54	Wola Wielka	znalezisko pojedyncze	
219.	97-89	55	Wola Wielka	stanowisko produkcyjne	XVII - XVIII w.
220.	97-89	56	Wola Wielka	huta szkła	XVII - XVIII w.

221.	97-89	57	Pizuny	śląd osadnictwa	renesans
222.	97-89	58	Pizuny	osada	renesans
223.	97-89	59	Jacków Ogród	śląd osadnictwa	XIII w.
224.	97-89	60	Brzezinki		epoka kamienia
225.	97-90	5	Bieniaszówka	śląd osadnictwa	nowożytność
226.	98-89	9	Łówcza Nowa	osada	wczesny okres epoki brązu
227.	98-89	10	Łówcza Nowa	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
228.	98-89	20	Łówcza Nowa	osada	II w.